

ROZVOJ DEMOKRATICKÉ LITERATURY

Obnovení českého národního života a utváření politických front

Český národní i kulturní život byl v polovině padesátých let minulého století silně ochromen. Policejní perzekuce stíhala každý svobodomyšlný projev, a politický ruch, který se tak živelně probouzel za bouřlivých událostí roku 1848, utuchal v svízelných podmínkách Bachova absolutistického režimu. Český psané literatury vycházelo málo a z toho, co se objevovalo na stránkách dychtivě čteného Mikovcova Lumíru, jediného tehdejšího českého beletristického listu, čísel duch opatrnosti a prostřednosti. Radikálové z revolučních let byli ve vězení nebo umlčeni (J. V. Frič, K. Sabina, E. Arnold). Liberálové, pokud se nechtěli ztotožnit s vládnoucím absolutismem, byli odsunuti stranou (F. Palacký), nebo se sami před veřejností uzavřeli. Shodou okolností se tak stalo, že na scéně chudého kulturního života zůstali jenom zastánci konzervativních tendencí, většinou spisovatelé druhořadého významu. J. E. Vocel a J. Malý psali do Časopisu Českého muzea, hlásali loajalitu vůči Vídní, nabádali k „zdravému“ rozumu.

Zdálo se, jako by v Čechách vládlo hrobové ticho, jako by nastal čas „zaživa pohřbených“. A přece v českém životě, navenek mrtvém a dusném, každou chvíli zablýskalo na časy. Na gymnasiích, třebaže byla postupně germanizována, plálo mezi studenty vlastenecké a revoluční nadšení a studentské kroužky, sdružované hlavně kolem psaných časopisů, byly později jedním z nejaktivnějších ohnisek obnoveného kulturního života. Když zemřel K. Havlíček (1856), jenž se stal symbolem statečného protirakouského a protiabsolutistického odporu, dal jeho pohřeb záminku k demonstraci. Shromáždily se zástupy lidu a na rakev vložila B. Němcová trním propletený vavřínový věnec. A když se dostal na sklonku padesátých let absolutismus do akutní krize, začal český národní život roztávat na všech stranách. Zhoršující se finanční situace, neúspěchy v zahraniční politice, postup průmyslové revoluce a první příznaky hospodářských potíží narušily vážně základy Bachova režimu. Hlasy odporu proti politické nesvobodě sílily. Bojovníci z barikád se vraceli z vězení, spojovali se s mládeží a v každé příhodné chvíli dávali najevo nesouhlas s absolutis-

mem a požadovali obnovení politických a národních práv. Sevření policejního a byrokratického aparátu muselo být uvolněno. Když pak byla po vydání říjnového diplomu na podzim 1860 obnovena konstituce, rozvinul se politický i kulturní život v českých městech v dosud nebývalé šíři.

Manifestace a slavnosti následovaly jedna za druhou. S veškerou slávou byl založen národní pěvecký spolek Hlahol (1861) a tělocvičné sdružení Sokol (1862). Lidé vyhledávali každou příležitost, aby se mohli sejít, s hrdostí manifestovat svou národnost a dovolávat se splnění svých nadějí. Na ulicích se začínaly nosit jako výraz českého smýšlení čamary — kabáty zdobené a zapínané šňůrami — a slovanské kulaté klobouky. Celá ta doba, rychle plynoucí v rozjásaných slavnostech, kdy se věřilo, že bude úspěšně dokončen národnostní boj a kdy se každý cítil každému bratrem, jevila se jako „jaro“ národa a svobody. J. Neruda vystihl tehdejší náladu ve vzpomínce takto: „Nadšení k nebi planoucí, jímž mohly se dokázat divy. Důvěra v budoucnost a v důvěře síla obrů. Národ se těšil ze svého znovuzrození a těšil se na svou budoucnost, on miloval sebe, a proto miloval každého poctivého člena národa. Byla to doba sluneční ... doba důvěrné lásky, doba slavnostní.“*

Česká buržoazie, jež se dostala do čela rušného dění, chopila se také vedení politického boje. Její státoprávní program sledoval hlavně obnovení samosprávy a historických práv a prosazoval proti vládním centralistickým snahám federalizaci Rakouska. Složitá národnostní situace v Čechách stavěla českou buržoazii do zvláštního postavení. Jakožto vedoucí třída nesvobodného národa mohla být v národnostním zápase radikální a mohla mluvit v zájmu celého národa. Zároveň však ji charakterizovaly silné šosácké a maloměšťácké rysy. Bylo to způsobováno zejména tím, že česká buržoazie, ještě dříve než se stala skutečně vládnoucí třídou, tušila už dobře nebezpečí, jež jí hrozilo zdola od lidových mas aktivně se podílejících na bojích osmačtyřicátého roku. Činnost „národní“ strany, jež ztělesňovala vedoucí úlohu české buržoazie, řídili politikové, kteří byli svým povoláním převážně právníci (často z patricijských rodin) a kteří chápali státoprávní boj jako právní vedení pře projednávané u soudu s vyloučením veřejnosti.

Hlavní zásady společné státoprávní koncepce vycházely z názorů FRANTIŠKA PALACKÉHO (1798—1876). Ačkoliv se Palacký osobně už nepodílel příliš aktivně na politickém dění, udržel si nesmírnou autoritu, kterou stupňovalo jeho uznávané dílo historické a jeho vědecký význam. V šedesátých letech pokusil se několikrát znovu vyložit své politické pojetí české otázky, hlavně v úvodnicích časopisu *Národ* (1863 a 1864) a v knize *Idea státu rakouského* (1865). Tyto Palackého pozdní úvahy, jímž byla ve vedoucích kruzích národní strany přikládána autoritativní váha, dosvědčují plně autorovo konzervativní stanovisko. Palacký sice zdůvodňoval historickými argumenty český státoprávní

* Literární listy, 14. srpna 1878.

zápas, avšak jeho program nebyl svým vlastním obsahem v souladu s historickými potřebami českého vývoje a objektivně ztěžoval jeho postup. V Palackého názorech totiž sílila obava před rostoucí samostatnou aktivitou lidu a zostřoval se v nich odpor proti socialistickým ideám, jež prý vedou ke komunismu a tím ke zkáze. Vlastní politické řízení národní politiky držel v rukou FRANTIŠEK LADISLAV RIEGER (1818—1903). Rieger, zaštitující se autoritou Palackého, svého tchána, a žijící ze slávy, které se mu dostalo jako plamennému řečníku na sněmu v roce osmačtyřicátém, usiloval stát se politickým samovládcem národního hnutí. Osoboval si právo zasahovat do všech oblastí veřejného i kulturního života. Čím dál více se však zapléтал ve svých politických machinacích s vysokými církevními kruhy a stavěl svou politiku na spolupráci se šlechtou; tím postupně ztrácel sympatie, třebaže si udržoval své postavení jako vedoucí činitel konzervativní staročeské strany až do osmdesátých let.

Státoprávní program české národní strany však vyjadřoval jednolitě zájmy celého národa jenom zdánlivě. Pod jeho praporem střetávala se hned od počátku složitá spleť rozporů, které se postupně v průběhu politického vývoje vyjasňovaly a vyhocovaly. Proti konzervativnímu, staročeskému programu vypracovanému Palackým a Riegrem, který byl těsně spjat s velkostatkem a se šlechtou, zvedal se nesouhlas a formoval se takzvaný mladočeský liberální směr, opírající se o rostoucí českou průmyslovou buržoazii. V souladu s tehdy běžným buržoazním liberalismem dovolával se hlasitě hesel základních občanských práv a svobod a byl mnohem pružnější a svobodomyšlnější než praxe staročechů. Horlivě bojoval proti výsadám aristokracie a proti vlivu církve. Vystupoval radikálně a nesmiřitelně vůči rakouské vládě. Získával široké sympatie u inteligence i u lidových vrstev. Ale jeho zásadní postup byl v první řadě určován hospodářským zájmem na velkém rakouském trhu a obavou před narůstající silou lidových mas. Proto i mladočeský směr ztrácel postupně svůj živelně demokratický ráz, stával se nedůsledným a ztotožňoval se s typickou liberálně buržoazní politikou. Krásná slova, plamenná hesla a rázný postoj jenom zastíraly jeho skutečný třídní charakter. Podstatu mladočeské politiky lze výstižně charakterizovat Leninovými slovy napsanými na adresu liberalismu ruského: „Liberální buržoazie vůbec a liberálně buržoazní inteligence zvláště musí usilovat o svobodu a zákonnost, neboť bez nich není panství buržoazie úplné, není nedílné, není zajištěno. Buržoazie se však hnutí mas bojí více, než se bojí reakce. Tím se dá vysvětlit překvapující, neuvěřitelná slabost liberalismu v politice, jeho úplná bezmocnost. Tím se dají vysvětlit neustálé obojakosti, lži, licoměrnosti a zbabělé výmluvy ve veškeré politice liberálů, kteří si musejí hrát na demokraty, aby na svou stranu získali masy, a kteří jsou zároveň protidemokratičtí a velcí nepřátelé hnutí mas, jejich iniciativy, jejich činnost.“*

* Z článku *Dvě utopie* z r. 1912.

Rozdíly mezi staročeskou a mladočeskou politikou netvořily však základní osnovu českého společenského vývoje v druhé polovině 19. století, představovaly jenom dvě větve buržoazní politiky. Nedůslednost a třídní omezení jejich státoprávního boje vedly také logicky k nezdaru, neboť neřešily účinně základní historický úkol, který stál před českou společností, dokončit buržoazně demokratickou revoluci. Šlo přitom o dvě věci: jednak o vyřešení otázky národnosti, protože český národ zůstal pod rakouskou nadvládou a byl nadále vydáván náporu germanizačních a centralistických tendencí, jež ohrožovaly jeho základní životní podmínky, jednak o odstranění zbytků feudalismu a o dosažení takových politických práv, na jejichž základě by bylo možno působit na společenský vývoj ve smyslu všeobecné, demokraticky chápané humanity.

Rozvoj kapitalismu v našich zemích po roce 1848, pokračující neúspěchy v státoprávním boji, nedbání základních životních zájmů širokých lidových vrstev a stále patrnější planost liberálních hesel vytvářely podmínky k tomu, aby se formovaly základní prvky demokratické ideologie. Jejich společenským předpokladem byl růst lidových vrstev v průběhu kapitalistického vývoje a dokončené konstituování českého buržoazního národa. V tomto hotovém národním společenství, stmelovaném na jedné straně společnými národními zájmy a vlasteneckým cítěním, probíhala stále zřetelnější třídní diferenciacce a uskutečňovalo se ostřejší rozlišení protichůdných zájmů uvnitř národní společnosti. Odrazem tohoto procesu byl rozvoj demokratických tendencí. Na rozdíl od obrozenského období, kdy se uplatňovaly demokratické tendence především vzhledem k feudálním vztahům a kdy vyjadřovaly živelné zaměření na lidové vrstvy, směřoval demokratismus po roce 1848 k důslednému řešení národnosti otázky, cílevědomě usiloval o politické osvobození a zrovnoprávnění lidu a pojetí idejí svobody a rovnosti mělo protiburžoazní zaměření.

Demokratické hnutí navazovalo na radikálně demokratickou ideologii vykrystalizovanou u nás v průběhu revolučních let. Samotná skupina radikálů byla však v šedesátých letech už rozbita a roztroušena. KAREL SABINA žije s rodinou v svízelných hmotných podmínkách, marně hledá zaměstnání, jež by mu dávalo jistotu, nesmí pod vlastním jménem publikovat a morálně zlomen dává se r. 1859 do placených služeb policie. EMANUEL ARNOLD je po krátké obnovené revoluční činnosti začátkem r. 1858 znovu internován a poslán do Korutan, VINCENC VÁVRA-HAŠTALSKÝ a KAREL SLADKOVSKÝ ustupují z radikálních pozic a začleňují se do mladočeské liberální fronty. A tak z bývalé radikální skupiny zbyl jediný bojovník JOSEF VÁCLAV FRIŠ, žijící ovšem v emigraci. Zůstal zaujatým přívržencem myšlenky rozbití Rakouska. Této představě podřizoval svou tvorbu literární i své nové politické plány. Leč i v jeho názorech vystupovaly v nových podmínkách do popředí

kompromisní a nedůsledné rysy, a to zejména proto, že Frič nebyl schopen spojit politický program (často nereálný) s aktuálními požadavky sociálními a získat pro něj lidové masy.

Demokratické hnutí, jež se v šedesátých letech živelně rozvíjelo, nemělo ani samostatné politické vedení, ani samostatný publikační orgán; několikrát pokusy radikálů o založení politického listu byly bezvýsledné. Tím se utvářela zvláštní situace: demokratické ideje inspirovaly především spisovatele, ozývaly se z jejich veršů a ovlivňovaly jejich pohled na život. Jejich hlavním zastáncem byla mladá básnická generace, jež vstupovala do veřejného života na konci padesátých let upřímně nadšená revolučními myšlenkami roku 1848. Svou uměleckou tvorbou chtěla pomáhat politickému boji o dosažení národní rovnoprávnosti, politické svobody a ideálů humanity. Tito spisovatelé cítili většinou také závazek působit na veřejné názory i přímo, v denních listech. Tak jako bývali čelní obrozenští autoři zároveň vědeckými pracovníky, stávalo se v šedesátých letech pravidlem, že spisovatelé vstupovali do redakcí politických novin. Protože nebyly samostatné demokratické noviny, stávali se většinou redaktory nebo pravidelnými příspěvateli žurnálů mladočeských, využívající jejich relativní názorové volnosti, odhodláni bojovat za pokrokově demokratickou linii politického i kulturního života a dbát o zájmy lidových vrstev. Pravidelný styk s čtenáři vedl je k porozumění pro denní a praktické otázky, rozšiřoval jejich znalosti života a dával podněty jejich umělecké tvorbě. Zároveň však tato činná účast v liberálních listech způsobovala, že do jejich díla a do jejich světového názoru prosakovaly liberální iluze. Jenom pozvolna a často bolestně se osvobozovali z jejich vlivu. Pouze někteří dospívali k poznání, že liberální buržoazie hájí úzké třídní zájmy a dostává se do rozporu s potřebami lidových vrstev a že se otvírá propast mezi jejími slovy a mezi její praktickou činností.

Šedesátá léta zdála se být „jarem“, které slibovalo nejbohatší a nejkrásnější úrodu. Jako jaro připadala těm, kdo tuto dobu plnou nadějí, radosti a národní hrdosti prožívali. Tento dojem silně podtrhovali také pozdější buržoazní historikové těchto let, chtějíce jejich příkladem ukázat chvíle nadšeného a svorného působení a shody celého národa. Avšak to všechno bylo jenom zdání. Do cesty pokroku stavěly se vysoké překážky, pod uhlazeným povrchem kvásily nejvážnější společenské rozpory, které tehdy u nás nikdo nebyl schopen prohlédnout a zvládnout. Jenom někteří byli později tak prozíraví a sebekritičtí, že dokázali přiznat své dřívější klamné představy. Dokonce J. Neruda, největší básník oněch let, „vidící ještě i daleko přes nás do budoucnosti“ (J. Fučík), teprve na konci života pochopil, kolika iluzemi a pověrami byli on a jeho druhové při svém literárním rozběhu v době národního „jara“ spoutáni; vzpomínaje na svého mrtvého přítele V. Hála, Neruda napsal: „Trochu jsme si arci také sami zavinili, že první jaro nešlo tak svižným krokem,

jak jsme si přáli! Zapomněli jsme, že za prvních paprsků nového života budí se ihned také už netopýři, začnou pracovat krtci, rodí se housenky a jiný hmyz bídný, že hospodář musí ten neřád hned v počátcích pronásledovat a hubit — měli jsme takovou nějakou dětinskou důvěru, že kdokoli to udělá za nás —.“*

Postupné překonávání překážek stojících v cestě pokroku, odhalování a odhazování liberálních iluzí a poznávání skutečných společenských rozporů tvoří hlavní ideový patos vývoje české literatury v druhé polovině minulého století.

Noviny, časopisy, kulturní instituce

Jakmile se začalo na konci padesátých let znovu intenzivně politicky a národně žít, šířily se pocity radostného sebevědomí a vlastenecké hrdosti a panovalo činorodé nadšení. Jestliže však neměly být tyto pocity a nálady jenom dočasným a spontánním projevem, bylo zapotřebí uzpůsobit společenský a kulturní život tak, aby dával dobré možnosti všestranně se vyvíjet v novém národním duchu a aby bylo lze jej myšlenkově usměrňovat.

První snahou bylo založit noviny, senené opozičním duchem proti tehdejšímu úředním, vládním *Pražským novinám*. Než bylo dosaženo povolení vydávat český politický list, psali někteří politikové a spisovatelé dočasně do liberálně orientovaných pražských časopisů německých, protože tyto časopisy přece jenom měly jistou volnost slova. V časopisech *Tagesbote aus Böhmen* nebo *Prager Morgenpost* objevovaly se články Riegrovy i první žurnalistické pokusy mladých spisovatelů, například J. Baráka nebo J. Nerudy. První koncesi k vydávání politických novin získal pražský advokát Alois Krása; do redakce jeho *Času* (1860—1863), který začal vycházet na podzim roku 1860, vstoupila většina pokrokových českých žurnalistů — V. Vávra, K. Sladkovský, J. Neruda, J. Knedlhans-Liblínský, P. Chocholoušek. Čas však ztratil brzy své význačné postavení. Když změnil A. Krása jeho politickou orientaci a postavil se za Schmerlingovu únorovou ústavu zrazující prvotní vládní sliby, přestoupila téměř celá redakce Času do nového listu, do *Hlasu* (1862—1865), aby v něm pokračovala v prosazování federalistické koncepce a pokrokově demokratického směru politického a kulturního života.

Mezitím se staly hlavním českým politickým orgánem *Národní listy*, založené roku 1861 a ovlivňované vůdci konzervativního směru F. Palackým, F. L. Riegreem a Františkem Augustem Braunerem. Ve smyslu českého historického práva sledovaly federalistické cíle. Podle programového svolání, jež sepsal Rieger, chtěly „napomáhati politickému a obecnému vzdělání národa

* NL 23. března 1890.

našeho, aby vlastní silou dospěl ve spolku národův rakouských k oné ústavní samostatnosti, kteráž jedině může býti hradbou naší národnosti, důstojným ohlasem naší minulosti“. Za redaktora Národních listů byl vybrán mladý a tehdy ještě neznámý advokát JULIUS GRÉGR (1831—1896). Za jeho agilního a energického vedení proměňovaly se noviny v orgán formující se mladočeské strany a oprošťovaly se od působení konzervativních tendencí. Pozvolna se tím vytvářely podmínky k tomu, aby mohli přejít do Národních listů úspěšní redaktoři Hlasu, a r. 1865 byl tento časopis s Národními listy sloučen. J. Grégr Národní listy cele opanoval a určil jim svůj program. Stanovil v hlavních bodech jejich politickou linii a potlačoval názory druhých redaktorů. V jeho pevných a panovačných rukou stávaly se Národní listy bojovně polemickým buržoazně liberálním časopisem, mluvčím zájmů české průmyslové buržoazie. J. Grégr seskupil kolem sebe řadu politicky a žurnalisticky činných pracovníků: platně se na mladočeské politice podílel jeho bratr EDUARD GRÉGR (1827—1907) a zejména oblíbený novinář a řečník KAREL SLADKOVSKÝ (1823—1880).

Mladočeský program přitahoval některými rysy také spisovatele demokratického zaměření. Imponoval jim pevný postoj Národních listů proti germanizaci a proti vídeňskému nacionálnímu liberalismu, shodovali se s nimi v proticírkevní boji a v odporu vůči aristokracii. Redaktory a pravidelnými přispěvateli Národních listů se proto stali VÍTĚZSLAV HÁLEK, JAN NERUDA a později JAKUB ARBES. J. Grégr, který dokázal vtisknout Národním listům, nejvíce rozšířenému deníku, vyhraněný mladočeský ráz, nechával oblíbeným spisovatelům prozíravě a vypočítavě jistou volnost. Jejich přičiněním udržoval vysokou hodnotu svého listu i zájem čtenářů a zároveň vzbuzoval dojem velkorysosti. Tito spisovatelé však psali ve svých příspěvcích, umístovaných ponejvíce „pod čarou“, v duchu, který nebyl totožný s Grégrovými názory, a tak se do Národních listů promítala spleť tehdejších nevyhraněných poměrů. Vedle projevů živelného i uvědomělého demokratismu zněly z jejich stránek typické buržoazně liberální tóny; vedle úsilí povznést český život z provinciálního rámce a dát mu pokrokově demokratický směr vládl v nich životní styl a názory českého maloměšťáka.

Protože se tento list vymaňoval z vlivu vůdců národní strany, potřebovala jejich konzervativní politika vlastní žurnál. Nejprve jí sloužil německy psaný deník *Politik* (od r. 1862), od konce následujícího roku český *Národ* (1863—1866) a potom zejména *Národní pokrok* (1867—1868), vycházející později pod titulem *Pokrok* (1869—1886). V těchto listech získával rychle vlivný hlas J. S. SKREJŠOVSKÝ (1831—1883). Obratnému, v jednání nevybíravému politikovi a žurnalistovi, který vládl značnými finančními prostředky a který měl vedoucí podíl na organizování české průmyslové a obchodní buržoazie, podařilo se dosáhnout v polovině šedesátých let významného postavení

hlavně vyhoceným protirakouským radikalismem. Ale po nedlouhé kariéře byl ve víru politických bojů hospodářsky i morálně zlomen a zmizel ze scény českého veřejného života.

Vedle vysloveně politických listů zasahovaly účinně do soudobého politického a kulturního dění také časopisy humoristické. Nejoblíbenější byly *Humoristické listy* (od r. 1858) vydávané J. R. VILÍMKEM, do nichž přispívali mnozí významní autoři (například J. Neruda). Po dlouhá léta ozýval se z nich formou satiry a vtípu, slovem i obrazem volný hlas národního a demokratického citění. Z časopisů, jež vycházely jenom kratší dobu, vynikaly zejména dva listy, v politické satire navazující na Havlíčka a na silnou tradici satiry v letech 1848—1849, a to *Brejele* (1861—1863) a *Šotek* (1863—1864), řízené BEDŘICHEM MOSEREM.

Centrem rozvířeného politického ruchu v šedesátých letech byla Praha. Ale jeho vlny se šířily rychle v českých krajích i na Moravě. Dobře je to patrné na rozkvětu regionální žurnalistiky. Většinou měly tyto časopisy pouze krajový dosah, ale některé měly určitý význam pro diferenciaci politického života. Obecnou důležitost měly například některé listy vydávané na Podřipsku. Hned od počátku šedesátých let živě komentoval český veřejný život časopis *Boleslavan* (1860—1867) a dostal se do popředí zájmu hlavně v době polské revoluce pro své vyhraněné polonofilské stanovisko a pro opoziční zaměření vůči vedení národní strany. FRANTIŠEK VINKLER, jenž byl na čas v Boleslavanu blízkým spolupracovníkem politického a odborného publicisty RUDOLFA THURN-TAXISE, vedl sám ve stejném tónu ještě časopis *Pravda* (1863). Básník a žurnalista ERVÍN ŠPINDLER působil v časopisech *Říp* (1870—1884) a *Podřipan* (od 1870) bojovně v duchu mladočeském. Jinou protiváhu pražského politického vedení představovaly některé listy moravské. V poloúředních *Moravských novinách* (1858—1872), v olomouckém *Moravanu* (1862—1863, 1872—1879), v brněnské *Moravské orlici* (1863—1872) i v dalších publicistických orgánech odrážel se většinou silný vliv konzervativní šlechty a katolické církve.

Plně rozvinutý kulturní život rovněž vyžadoval, aby se ustavily takové organizační základy, které by umožňovaly blízký vzájemný styk umělců a které by pomáhaly jejich přímému spojení s kulturním publikem. Pražští studenti a mládež se scházeli v *Akademickém čtenářském spolku* (zal. 1849), na oblíbených pravidelných sobotních besedách organizovaných na konci padesátých let J. Barákem, v různých pražských kavárnách nebo v soukromých bytech (například u J. V. Friče), aby se společně bavili, vyměňovali si názory a četli navzájem své práce. Ale kromě toho volalo se po utvoření kulturní instituce celonárodní a reprezentativní. Proto byla založena *Umělecká beseda* (1863). Sdružovala všechny soudobé spisovatele, starší i mladé, různých uměleckých a názorových sklonů. Jejím posláním přímo bylo spojovat spisovatele, hudeb-

níky a výtvarníky, na společných schůzích, přednáškách a diskusích vyjasňovat úkoly národního umění, přispívat k jeho rozvoji a zprostředkovat styk veřejnosti s novou tvorbou a s jejími problémy. Rozporné názory a sklony a snaha udržet oficiální charakter spolku však od počátku ochromovaly výsledky plánované činnosti. Někteří spisovatelé (například J. Neruda) se dokonce Umělecké besedy stranili, protože jim bylo cizí nezásadové a plané ovzduší při jednáních jednotlivých odborů. Přesto se stala Umělecká beseda, hlavně za Hálkova řízení literárního odboru, závažnou a prospěšnou kulturní institucí.

Šedesátá léta přinesla vydatný rozmach kulturního života. Noviny, časopisy, kulturní instituce, otevření *Prozatímního divadla* — to všechno sloužilo jeho rozšíření a prohloubení. Ale zároveň do všech tehdejších kulturních institucí, i když chtěly zachovávat nestrannost a chtěly mít celonárodní účel, zasahovaly rušivě politické spory a střetání různých kulturních koncepcí. V Umělecké besedě znesnadňovaly práci a leckdy způsobovaly, že místo tvůrčího prostředí tam převládalo napětí skupinových bojů. Ve *Svatoboru* — spolku, který pečoval o sociální postavení spisovatelů a o uchování čestné památky zemřelých (zal. 1862 z podnětu F. Palackého) — ovlivňovaly rozdělování studijních stipendií. Komplikovaly rovněž řešení divadelní otázky v činnosti Sboru pro zbudování Národního divadla.

Snahy sloučit zájmy a hlediska všech český cítících vrstev a všech kulturních pracovníků vedly znovu a znovu jenom k nutným nezdarům. Neboť zostřující se diference české společnosti neposkytovala reálné předpoklady k tomu, aby vznikala jednotná a celistvá národní kultura. Vývoj literatury a problémy kulturního života v šedesátých letech potvrzují, že uvnitř české kultury existoval dvojí proud. Vedle tendencí, jež sice budily zdání, že reprezentují celonárodní zájmy, jež však vyjadřovaly ve skutečnosti názory a vkus buržoazní společnosti, rodily se prvky demokratické kultury. Rostly z životních podmínek lidových vrstev a vykořisťovaných mas, odrážely jejich názory na život, odpovídaly jejich kritickému postoji k soudobým poměrům a společenským vztahům a inspirovaly se jejich sny o lepším uspořádání budoucí společnosti.

Nové postavení literatury v českém životě

Revoluční rok 1848 změnil společenské postavení české literatury. Obrozenecká literatura, jež měla důležité a v určitých chvílích i vedoucí místo v národním životě, čerpala své hlavní impulsy z procesu rozkladu feudalismu a formování novodobého buržoazního národa. Zaměřovala se tedy hlavně k tomu, aby pomáhala uvědomovat si a rozvíjet ty vlastnosti a ty ideje, které tomuto utváření národní pospolitosti nejlépe vyhovovaly. Ukazovala s hrdostí velikost a slávu národní minulosti. S nadějami se dovolávala slovanské spolu-

práce. Spoluutvářela ideologii, z níž by mohla vycházet taktika a strategie národního zápasu. Hledala ve venkovském lidu rysy, které podle dobového pojetí nejlépe vyjadřovaly osobitou tvářnost národa a jeho charakterové jádro. Snaha postihnout specifické prvky, které odlišovaly český národ jako celek od národů ostatních a jejichž prokázaná existence by tedy podporovala i právo na vlastní národní život, to byl jeden z hlavních cílů obrozenské literatury.

Rok 1848 znamenal důležitý mezník v procesu formování české národní společnosti. Literatura, dosud pevně spjatá s úkoly, které sloužily tomuto procesu, ocitla se na rozcestí. Lze pokračovat po dosavadních cestách, kdy měla literatura na mysli uvnitř nerozlišenou národní společnost v její celistvosti, charakterizovanou společnými znaky a společnými nadějemi? Anebo bude muset literatura hledat nové cesty, aby si uchovala své společensky důležité místo? Toto dilema bylo jasně postaveno už v průběhu osmačtyřicátého roku v souvislosti s ostrou diferenciací české společnosti za revolučních událostí. Zásadní změnu postavení literatury ve společnosti uvědomil si poprvé KAREL SABINA, když psal svou úvahu *Demokratická literatura* (1848). To převratné, co bylo v Sabinově stati řečeno, týkalo se právě přesunu funkcí literatury. Podle Sabiny měla literatura především sloužit zápasu za osvobození lidu a měla usilovat o to, aby pochopila a vyjádřila skutečné zájmy, potřeby a hlediska lidových vrstev. Nejvyšší mírou umělecké tvorby tedy už neměl být národ, v sobě uzavřený a pracující k posílení vlastní svébytnosti a celistvosti, nýbrž zájem lidu a společný zájem celého utiskovaného lidstva. Ideál svobody, pojímané z hlediska lidu, přesouval se tak před zvláštní zájmy národní.

Jakmile se na konci padesátých let veřejný život uvolnil, dostala se Sabinou vyslovená otázka znovu na pořad dne. Byla řešena uměleckou tvorbou, zabývala se jí literární kritika, stávala se předmětem otevřených polemik. Názory mladých spisovatelů, kteří se dostávali na sklonku padesátých let do čela kulturního dění, prosvítalo od počátku vědomí nového postavení literatury v národním životě souhlasně s názory formulovanými v revolučních letech 1848 až 1849 radikálně orientovanou literaturou. Hned první z četných svých zásadních článků o úkolech soudobé literatury psal Neruda s výslovným zřetelem k tomu, že doba volá po jiné literatuře, než byla doposud: „Těmiže způsoby, jakými předkové naši sobě ku slávě pomohli, nemůžeme ovšem pokračovati; nechceme také, poněvadž čas pokročil a jeho požadavky jinými se staly. Snažení se lidstva zakusilo nové obraty, duch lidský proměnil své manifestací ... Neznáme výhradně individuálního snažení se jednotlivých národů, známe ale mocný směr celého člověčenstva, jenž ovšem zase individuálnosti všechna práva ponechává, pokud se zájmům obecnějším neprotiví.“*

V rámci nově pojímaného postavení literatury, jež se má podílet na pokroku

* Ze stati Nyní, Obrazy života 1859.

společném celému lidstvu, utvářejí se v druhé polovině 19. století nové životní funkce literatury, které odpovídají podmínkám zostřující se třídní diferenciaci uvnitř národní pospolitosti. V prvním období stává se aktuální potřeba udržet a znásobit výsledky revoluce roku 1848; odtud pramenila snaha literatury zaujímat stanovisko k věcem veřejného života a její blízkost politice, o níž spisovatelé věřili, že může krásné revoluční ideály přivést k životu. Do popředí vystupuje poznávací funkce literatury. Zejména próze kladlo se za úkol, aby pravdivě zpodobila nové vztahy v národní společnosti, aby se nevyhýbala žádným vážným problémům a aby poukazem k nim pomáhala řešit historické otázky lidstva. Zároveň v tehdejší literatuře vzrůstala citlivost pro soudobé sociální problémy. Avšak spisovatelé, upřímně cítící svou odpovědnost vůči společnosti, začínali trpět i pocitem cizoty v této společnosti. Mají před očima hotovou kapitalistickou společnost, žijí v jejích pevně daných svazcích jakoby zaklínění, cítí, že dané vztahy neodpovídají jejich představám o plném, šťastně naplněném lidském životě, a touží po tom, aby se změnily. Stále častěji se objevující pocit zklamání soudobým stavem společnosti nabývá v jejích umělecké tvorbě mnoha podob: projevuje se jako únik ke snům, ale může ústit i v postoji revolučního odboje. Všechny uvedené vztahy literatury k životu, které se v tomto období buď nově, nebo na novém stupni utvářejí, prolínají se v celém následujícím vývoji literatury, odrážejíce složitou a proměnlivou problematiku umění v kapitalistické společnosti, umění, které se musí stát mluvčím lidu, tlumočnickem jeho vztahu k životu, aby si uchovalo plnou pokrokovou platnost pro společnost a pro její progresivní vývoj.

Vývoj české literatury ovlivňovaly ovšem i nadále zvláštní podmínky, dané národnostní situací Čech. Ani tehdy, když se literatura snažila být mluvčím lidových vrstev a nezastávat stanovisko bohatnoucí buržoazie, nemizela objektivní potřeba přihlížet k společným zájmům celého národního společenství v zápase proti národnostnímu útisku, který ohrožoval samu existenci národa. Otázka vztahu společenského pokroku a národních zájmů se proto neustále vrací a je v konkrétně historicky daných situacích znovu a znovu řešena. Ale nic to nemění na skutečnosti, že je postavení literatury v národním životě po roce 1848 v podstatě jiné, než bylo předtím. Pro dosažení pokrokové účinnosti literárního díla nestačilo už, aby rostlo z vlasteneckého smýšlení. Bylo zapotřebí, aby odráželo zájmy a hlediska lidových vrstev.

Nástup mladé literatury — Almanach Máj (1858)

V polovině padesátých let se v literatuře nedělo takřka nic pozoruhodného. Převládá klid a nečinnost, podobně jako v celém veřejném životě. Po Erbenově Kytici (1853), která obsahovala kromě závěrečné Věštkyňě starší básně,

mohly vzbuzovat pozornost jenom prózy B. Němcové. Jiní představitelé starší generace spisovatelů, významných pro literární život čtyřicátých let, buď zemřeli (J. K. Tyl, K. Havlíček), nebo se stáhli do ústraní (V. B. Nebeský, F. B. Mikovec). Ti nečetní autoři druhořadého významu, kteří se dostali do popředí kulturního dění za absolutismu, žádné umělecké hodnoty nevytvářeli, i když si udržovali pozice v kulturním životě (JAN ERAZIM VOCEL, VÁCLAV ŠTULC, JAKUB MALÝ). Spoléhalo na taktiku mírného, opatrného postupu a zdůvodňovali své stanovisko tím, že všechny svízele tehdejšího života byly prý způsobeny nerozvážností a ukvapeností radikálů, kteří bojovali na barikádách a tím prý byli příčinou nezdaru národního úsilí. Důvěřovali slibům, jichž se jim dostávalo z Vídně. Jejich stanovisko ustrašené loajality a pasivního vyčkávání však nebylo určeno jenom vnějšími okolnostmi po porážce revoluce. Vyplývalo logicky ze samého třídního charakteru tehdejší české buržoazie. Její relativní nerozvinutost a silně maloměstácký charakter, který byl ještě zesilován strachem před každým rázným krokem a obavami, aby nerostla úloha lidu, to všechno přímo ovlivňovalo její sklon k pasivnímu a ideově nedůslednému stanovisku.

Protože neměla buržoazie sama dost sil k aktivnímu vedení národního zápasu, stupňoval se význam národně a demokraticky uvědomělé inteligence. Rostla váha zejména mladé sílí vrstvy českých vzdělanců, která si uchovala nadšení pro revoluci roku 1848, která neměla žádné závazky k vedoucím představitelům staré národní ideologie a které nestály v cestě žádné existenční ohledy. Studenti, kteří se s mladistvou horlivostí hrnuli do veřejného života, spatřovali všechny naděje v budoucnosti a ideou společenského pokroku chtěli řídit svou další práci. Jejich převažující humanitní vzdělání a důvěra, že působením osvěty a šířením vznešených společenských idejí lze život učinit lepším, vedl je často k tomu, že se stávali spisovateli a žurnalisty. V této činnosti, již pojímali jako obětavou službu národu a pokroku, viděli své nejdůležitější poslání.

Hlavním heslem, na němž se všichni shodovali, bylo prolomit klid a nečinnost a manifestovat činem, nejenom slovy, národní a demokratické cítění. Prvním skutkem, který se mladé skupině spisovatelů, vedené JOSEFEM VÁCLAVEM FRIČEM, zdařil, byl almanach *Lada-Niôla* (1855). Z mladších autorů do něho přispěli V. Č. BENDL STRÁNICKÝ, J. KOLÁŘ, A. ŠTRAUCH, ANNA SÁZAVSKÁ, B. JANDA, J. E. SOJKA. Vlastní umělecký význam almanachu však nebyl velký; v nepříliš výrazných příspěvcích převládala nálada chaotického romantického snění, jež bylo mlhavou reakcí na tíživost soudobé národní a politické situace. Přesto dala *Lada-Niôla* podnět k prudkému konfliktu, který měl v podstatě politický smysl. Veřejné vystoupení radikálů, kteří nadto ostentativně připomínali tvorbu H. Heina, básníka radikálně demokratické ideje svobody, nejasně formulovaný požadavek obratu literatury k životu, to všechno

vyvolalo společný odpor představitelů konzervativních a liberálních tendencí. Frič a jeho stoupenci neměli žádné publikační možnosti, aby se mohli bránit a aby mohli vysvětlit a rozvinout svou představu umění. Nebyly tedy dány ani předpoklady k tomu, aby byl už uprostřed padesátých let vybojován literární zápas obou koncepcí do konce, a Fričův okruh spisovatelů se rozpadl. Sehrál však důležitou roli tím, že se ve sporu o jeho almanach odkryl znovu latentní rozpor mezi dvojím programem české literatury a že jím bylo obnoveno rozdělení literárních front.

První čin Fričovy básnické skupiny přiměl také ty, kdo s jejím úsilím nesouhlasili, aby veřejně vystoupili a aby se pokusili dosvědčit loajalitu českých spisovatelů. Učinili tak almanachem *Perly české* (1855), vydaným za redakce A. J. Vrtátka Sborem Muzea Král. českého na památku příjezdu rakouské císařovny a Františka Josefa do Prahy, a později ještě několika příspěvky ve vídeňském sborníku *Viribus unitis* (1858), který zdůrazňoval myšlenku jednoty a celistvosti rakouské říše (B. Peška, J. Pícek, K. J. Erben, V. Furch). Avšak tato loajální politická a kulturní koncepce neinspirovala na konci padesátých let k žádnému aspoň průměrnému literárnímu dílu.

V této situaci, kdy starší generace druhořadých spisovatelů nebyla schopna vytvořit žádné významnější literární dílo a kdy Fričova básnická skupina se vlivem nepříznivých okolností roztříštila, chopila se iniciativy generace mladé inteligence, jež se seskupila kolem V. HÁLKA a J. NEBUDY v almanachu *Máj* a v časopisech jimi řízených. Tato generace byla označována jako májová škola. Tvořila skupinu názorově poměrně celistvou. Všem členům byl společný živelný nesouhlas se soudobou skutečností, kterou měřili nadějami roku 1848, a spojovala je touha bojovat literaturou o ideály národní a lidské svobody i nebojácnost vystoupit s kritikou konzervativních složek české společnosti. Přestože museli májovci řešit nové úkoly myšlenkové i umělecké, neoddělovali se od minulé literatury žádnou propastí. Naopak, hledali v literární tradici autory, kteří by jim pomáhali je zvládat. Hlásili se zejména k Máchovi. V Máchově básnickém díle vyciřovali intenzívně prožívaný rozpor mezi ideálem a skutečností a nalézali v něm palčivé a kacířské otázky po smyslu lidského života, nespokojující se žádnou ustrnulou pravdou. Mácha naznačoval cestu ve směru revoluční romantiky a usnadňoval nalézat výraz pro vyjádření nesouladu mezi ideály, které byly formulovány roku 1848, a mezi skutečností, jež následovala po porážce revoluce. Básník Máje však nebyl jediný, k němuž se obraceli s podnětnou úctou a s uznáním. V tvorbě B. Němcové a K. J. Erbena obdivovali konkrétní obraz národního života a básnické vyjádření základních vlastností českého lidového člověka, jeho světového a mravního názoru i jeho kouzelné poezie; tyto spisovatelé naznačovali cestu ve směru rozvoje realismu. Vedle nich ukazoval týmž směrem svým statečným osobním postojem i svým dílem básnickým K. Havlíček; jeho schopnost a odvaha útočit satirou

na stinné a nežádoucí rysy národní povahy i jeho neobyčejně reálný smysl pro skutečnost, který se promítal v jeho verších strohým, ale přesným básnickým vyjádřením, dávaly májovcům četné podněty.

Mnohem více než souvislost s literární tradicí byly však v tvorbě mladých autorů patrné nové rysy. Svě první verše otiskovali ponejvíce v *Mikovcově Lumíru*. Tento časopis, za absolutismu jediný česky psaný beletristický list (Mikovec jej řídil od r. 1851 do své smrti, 1862) měl pro literaturu padesátých let neobyčejný význam. Otiskoval sice nejrozumnější příspěvky, dobré, průměrné i slabé, převažovaly v něm překlady, ale udržoval kontinuitu české literatury a jediný dával možnost česky publikovat. Poprvé vystupovali v něm na veřejnost také mladí básníci Neruda, Hálek, Pflieger, Barák, Janda, Mayer.

Svým eklektickým a nevýrazným charakterem ovšem Lumír neodpovídal jejich snům, a proto se brzy snažili založit vlastní časopis a osamostatnit se. Na počátku roku 1858 shromáždili z podnětu J. NERUDY a V. HÁLKA své práce a vydali společně almanach *Máj*, pojmenovaný na památku Máchova Máje. Kromě obou iniciátorů přispěli do sborníku básněmi nebo prózou A. HEYDUK, R. MAYER, B. JANDA, K. SVĚTLÁ, S. PODLIPSKÁ a J. BARÁK (redaktor almanachu), ze starších J. V. FRIČ a jeho manželka ANNA SÁZAVSKÁ, K. SABINA, JAN PALACKÝ, K. J. ERBEN a BOŽENA NĚMCOVÁ.

Almanach *Máj*, jehož hlavní význam spočíval ve společném vystoupení celé skupiny talentovaných spisovatelů, vyvolal v české veřejnosti bouři. Podnítil výměnu názorů na orientaci literatury a přispěl k vyjasnění jejího společenského místa. Čím mohl způsobit almanach takové pobouření? Jistě k tomu přispělo v maloměstských poměrech pražského veřejného života pomyšlení, že se na něm podíleli revolucionáři z r. 1848, propuštění z vězení (Frič a Sabina), nebo Neruda, který krátce předtím vzbudil nevoli svým *Hřbitovním kvítím*. Ale hlavní důvod byl uložen přímo v obsahu knihy. Z jejích stránek bylo zřetelné cítit odbojný tón, jiný, než na jaký byla veřejnost zvyklá. Ozývala se v nich rozervanost, vyjadřující zklamání způsobené ztrátou životních iluzí (Nerudova reflexivní báseň o Šimonu Lomnickém, verše Mayerovy, vzpomínková stať Sabinova o Máchovi). A za druhé z nich byla patrná snaha zobrazit pravdivě život, ukázat otevřeně jeho disonance, odkrývat propast mezi srdečnými lidskými vztahy a upřímnými city a mezi pokrytectvím vyšších společenských vrstev (Nerudova próza *Z notiční knihy novinkáře*, povídka Hálkova a K. Světlé). Obě tyto tendence vyznívaly polemicky proti staré představě literatury, jež požadovala pasivní přizpůsobivost poměrům a vedla k zastírání třídních neshod.

Almanach *Máj* na rok 1858 manifestoval nástup mladé literární generace a stal se historickým mezníkem ve vývoji naší literatury tím, že se v něm celá skupina spisovatelů (nejen jednotlivci jako například v třicátých letech Mácha)

emancipovala od výlučné závislosti na potřebách utváření a scelování národního společenství, aby se inspirovala humanistickými ideály „všelidskými“, tj. myšlenkami, které odrážely problémy a rozpory kapitalistické společnosti, v níž se čím dál více prohlubovalo její vnitřní rozrůžňování. V dalších letech (1859, 1860, 1862) vyšly ještě tři ročníky almanachu Máj za redakce Vítězslava Háalka. Bylo v nich otištěno leccos pozoruhodného (některé povídky K. Světlé nebo V. Háalka, verše R. Mayera, například jeho báseň V poledne), avšak žádný z nich neměl takový dosah jako almanach první. Přispěli do nich sice v podstatě tíž spisovatelé, ale vyhraněnost záměru prvního almanachu jim chyběla.

Velký význam pro rozvoj tvorby májovců měly nové časopisy, nejprve NERUDOU redigované *Obrazy života* (1859—1860), v nichž mohli mladí autoři soustavně a volně tisknout své básně, prózu, kritické referáty i úvahy. *Obrazy života* překonaly Lumír větší pestrostí a původností příspěvků a staly se skutečnou bojovou tribunou nové básnické školy. Na jejich stránkách mohli májovci dovést do konce svůj zásadní zápas s kulturní reakcí, formulovat v polemické diskusi a v jednotlivých kritikách zásady vlastního programu a vytyčit nové hlavní úkoly soudobé literatury. Neruda jako redaktor držel časopis důsledně na vytčené linii, dával mu vyhraněný ráz a cílevědomý směr. Když se později ujal jejich vedení JILJÍ VRATISLAV JAHN, ztrácely *Obrazy života* právě tuto vyhraněnost a stávaly se spíše kompromisním orgánem, který chtěl smiřovat různá stanoviska a uhlazovat rozpory. Tím ztrácely svůj jedinečný význam a zanedlouho přestaly vycházet (r. 1862).

S poněkud odlišným záměrem ujal se Neruda po třech letech řízení obrazkového týdeníku *Rodinná kronika* (1863—1864). Nebyl to už časopis v první řadě polemický jako *Obrazy života*; Neruda chtěl z *Rodinné kroniky* vytvořit základ k velkému ilustrovanému časopisu, který by se četl v kulturních českých rodinách a který by nahrazoval běžnou četbu německou. Proto kladl důraz na zajímavost a moderní časovost příspěvků. V obrazové části byla *Rodinná kronika* hodně primitivní, protože se nesměly reprodukcí příliš prodražit, ale v beletristické části měla dobrou úroveň. V. HÁLEK krátce řídil *Lumír* (1863), který převzal po smrti Mikovcově, leč brzy jej přeměnil v ilustrovanou *Zlatou Prahu* (1864—1865). Tento časopis měl podobný ráz jako *Rodinná kronika*, byl však reprezentativnější než časopis Nerudův.

Všechny tyto listy, které řídil Neruda nebo Hálek, plnily společné úkoly: spojovaly zábavu s poučením, účinně pomáhaly rozvoji české literatury otiskováním původních veršů i prózy a soustavným kritickým sledováním novinek a uskutečňovaly obnovu české beletrie, čímž si pozvolna získávaly přízeň a ohlas u českých čtenářů.

Skupina básníků almanachu Máj zformovala se na sklonku padesátých let. Představovali ji hlavně V. HÁLEK, J. NERUDA, K. SVĚTLÁ, J. BARÁK, R. MAYER a A. HEYDUK. Tito spisovatelé prokázali svými knižními i časopisec-

kými pracemi nesporný a mnohotvárný umělecký talent i dost tvůrčí energie a kázně. Postupně se rovněž ujasňoval směr jejich tvorby a tříbila se umělecká osobitost každého z nich. Shodou okolností a neschopností starších spisovatelů vytvořit cokoliv umělecky cenného se tak stalo, že májovci ovládli v první polovině šedesátých let celou českou literaturu. Také v českém životě nastala zvláštní situace: zatímco v politice a v novinách byla zřetelná hegemonie liberální buržoazie, v literatuře díky májovcům nastala hegemonie demokratických uměleckých tendencí. Tvorba spisovatelů skupiny almanachu Máj představuje období výrazného rozvoje české demokratické literatury.

Demokratická ideovost a světovost tvorby májovců

Od samých počátků, jakmile začali mladí spisovatelé kruhu májového zkoušet svůj básnický hlas, nechápali literární tvorbu jako živelný výraz svých osobních nálad nebo svého vlasteneckého cítění, ale uvědoměle a cílevědomě si vytvářeli program, který by určoval jejich tvorbě přesný směr. Formovali jej zároveň vlastní tvorbou uměleckou i četnými úvahami o aktuálním smyslu literární činnosti. KAREL SABINA, který poprvé vyslovil u nás představu demokratické literatury a který se zvláště zaměřoval na otázky rozvoje prózy, pomáhal některými svými úvahami z přelomu padesátých a šedesátých let také ujasnit novou problematiku. V článcích *Literární obrazy* (1859), *Slovo o románu* (1858), *Novelistika a romanopisectví české doby novější* (1864) zdůrazňoval výchovné působení literatury na společenský život, poznávací úlohu umění a význam kritiky. VÍTĚZSLAV HÁLEK věnoval zásadám nové umělecké tvorby článek *Básnictví české v poměru k básnictví vůbec* (1859), v němž se radikálně postavil proti každému omezování literatury a bojovně hájil její právo zobrazovat všechno, čím by se osvětlil život soudobého člověka. Nejsoustavněji věnoval se formování principů nové literatury JAN NERUDA, jenž vedl také v několika etapách polemický boj proti útokům napadajícím směr májovců. Z těchto polemik vznikly Nerudovy články *Nyní* (1859), *Škodlivé směry* (1859), *Že vzduchu* (1860), *První a poslední slovo panu J. Malému* (1859), *Smíření* (1859) — a v nich jsou skvěle, myšlenkově jasně a s důraznou argumentací vyloženy záměry nové literární tvorby.

Program májovců vymezoval hlavně společné ideové cíle. Jeho východiskem byla snaha vyjádřit obecné ideály národní a lidské svobody, jak byly proklamovány politicky roku 1848. Z jejich představy demokratického pokroku (který se týká základních práv lidského života, a je proto společný všem národům, nerozděluje je, nýbrž spojuje) vyplývalo, že chápali problematiku a ústřední úkoly českého národně osvobozovacího zápasu v širším evropském kontextu. V jejich vědomí došlo v duchu naznačeném už v průběhu revolučních let 1848—1849 k důležitému přesunu v chápání poměru mezi všelidskými zájmy

a mezi principem národnosti. Řešení tohoto vztahu tvořilo ústřední bod jejich pojetí literatury a z něho vycházely všechny ostatní názory. Mnohokrát se vraceli k jeho vysvětlení a mnohokrát důrazně proklamovali prioritu hlediska demokratického pokroku ve smyslu Nerudova hesla: „Ano, pokrok všeobecný! To je naše nynější poezie, jiné nechceme a — také už nemáme.“*

Přesunem těžiště na všelidské, demokratické zájmy dostává se konkrétního vyjádření novému postavení literatury v národní společnosti. Mladí básníci chtějí se inspirovat myšlenkami svobody, která by dávala stejná práva a stejné možnosti všem lidem bez rozdílu; jejich básnické nadšení probouzejí ideje boje za tyto vznešené myšlenky a přitahují je hrdinové, kteří se za ně obětují; jejich vášnivé spravedlivé rozhořčení se ozývá všude tam, kde vidí společenskou nerovnost, ať to je v poměru chudých a bohatých, nebo ve vzájemných vztazích národů. Dosavadní hlavní inspirační zdroj poezie, zápas o práva národní, stává se v pojetí májovců jedním z úkolů, které jsou podřízeny širšímu a závažnějšímu cíli. Neruda si změněnou situaci dobře uvědomoval a správně ji objasňoval. „Pochopitelně jest, že básníkům našim prozatím myšlenka ‚vlast, národnost‘ odcizuje poněkud pojmy jiné, neboť má se to s vlastní a národností u nás v básnictví právě tak jako v politice, v praktickém životě atd. Básník je bojovník pro ideu, již často věštím duchem pronese o staletí dříve, než se jen jiskra naděje zakmitne, že by ideu ta tělo a krev nabývali mohla, a básník český je ještě nyní bojovníkem pro práva národnosti své, posud nezabezpečené: svoboda vůbec však zajisté také ještě není prosta všech nájezdů, bída společenské nerovnosti tlačí nás ještě ze všech stran jako těsný krunýř, z něhož již vyrůstáme; a právě proto se divíme, že básníci naši nejsou více nadšeni myšlenkami těmi, že nevcházejí již i v boj pro práva všelidská.“** Těmito slovy Neruda kritizoval ožívající koncepci „národní“ literatury, která na počátku šedesátých let za rozmachu národního a společenského života zakrývala mnoha básníkům hlubší a podstatnější rozpory ukryté uvnitř české společnosti. Zároveň se tím stavěl také proti obrozenské představě jednoty slovanských literatur, protože v nových podmínkách brzdila možnosti rozvoje umělecké tvorby.

Idea všeobecné svobody a všelidských práv byla ovšem široká. Zahrnovala v sobě i problém emancipace ženy, i volání po osvobození z vlivu církve a náboženských představ o světě, i odpovídala liberalistické politické představě, která ji chápala jako panství volného kapitalistického podnikání a trhu, pro něž bylo rovněž nezbytné uvolnění osobní iniciativy a dosažení občanských osobních práv. Ve všech těchto bodech byl program májovců v souladu s mladočeským liberalismem. Také v Národních listech se bojovalo proti církvi a vysoké hierarchii a ozývalo se v nich plamenné volání po volnosti. Avšak májovci ve svém ideovém východisku překračovali hranice liberalismu

* Ze stati Nyní, Obrazy života 1859.

** Z recenze almanachu Máj na rok 1862, Čas 3. prosince 1861.

a v jejich dílech naplňuje se demokratické pojetí poslání literatury. Byl to zejména Jan Neruda, nejjasnější hlava mezi nimi i básník s nejhlubším plebejským cítěním, který dával ideji svobody skutečnou demokratickou náplň, především tím, že neustále ve svých názorech připomínal jako prvořadý aspekt sociální, nechápal svobodu abstraktně, ale viděl konkrétní sociální podmínky, které bránily nebo umožňovaly její uskutečnění. Vedle těchto sociálních tónů objevovala se v tvorbě májovců rozjitřená, bolestná reakce na životní formy kapitalistické společnosti. Rozpor mezi ideálem a skutečností, který romantikové (u nás hlavně Mácha) cítili stejně intenzívně jako nejasně, pociťovali májovci jako marný boj za osobní nezávislost, jako potřebu distancovat se od vládnoucích forem společenských vztahů a vzájemného soužití, z něhož na ně čísel chlad, vypočítavost a cizota. Tato reakce, více spontánní než vědomá, rostla z osobně prožívaného rozporu mezi progresivními tužbami a mezi soudobou kapitalistickou skutečností, která básníky obklopovala a sputávala. U Nerudy vyrůstala dokonce z vědomí marnosti boje proti společenské bídě a nerovnosti a odrážela pocit osamocení, v němž se ocítali příslušníci chudiny v buržoazním světě.

Třebaže ostatní spisovatelé kruhu májového neměli tak vyhraněné názory o cestách a cílech soudobé literární činnosti, jako měl Jan Neruda, a dávali se často strhovat buržoazně liberálním proudem, jejich tvorba byla demokratickými myšlenkami neustále přitahována. Kriticky zaměřené stránky jejich děl vycházely z konfrontace soudobé skutečnosti, jejích stínů a nedostatků, s pokrokovými ideály a představami, které sledovali ve svých tužbách. Jejich úsilí napomáhat rozvoji těch sil ve společenském životě, které by upevňovaly zdravý národní základ a podněcovaly politickou aktivitu, odráželo prohlubující se společenskou diferenciaci a sílící úlohu lidových vrstev. Hrdinou jejich děl už nebyl obrozený buditel ani romantický rozervanec, nýbrž stával se jím člověk, který získal politické zkušenosti za revoluce a za absolutistické reakce, který chápal myšlenku „všelidské“ svobody, zajímal se o otázky politického a sociálního uspořádání společnosti i o problémy národní a který poznal stinné stránky vychvalované národní svornosti. Májovci snažili se vyjádřit všestranně myšlenky, city a vlastnosti tohoto člověka a charakterizovat zvláště ty jeho rysy, jež ho spojovaly s obecnými zájmy; snažili se zobrazit jeho svět citový a mravní a stavět tím před společnost vzory nového soužití. Hlavním hrdinou jejich děl stával se proto prostý člověk z lidových vrstev jako představitel přirozených lidských vlastností a vztahů.

Otázka, jaký má být v literatuře poměr mezi inspirací „všelidskou“ (to jsou problémy obecné lidské svobody, společenské nerovnosti atd.) a „národní“ (která vycházela z potřeb nerozlišeného národního celku a ze zdůrazňování rysů národní osobitosti), byla také prvním zásadním bodem literárních bojů, probíhajících na přelomu padesátých a šedesátých let. JAKUB MALÝ,

pilný, ale netvůrčí spisovatel předbřeznového období, který stál na krajně konzervativních pozicích a byl bojovným a bezohledným nepřítelem každého radikalismu a demokratismu, stal se tu hlavním mluvčím programu odpovídajícího ideologii konzervativní politiky vedené Palackým. J. Malý napadal v píseckém časopise *Poutník od Otavy* (1859) májovce, že se stavějí nevyšimavě k národnímu životu. Vycházel z axiomatu, že je nutné svorně působit k osobitému uplatnění a rozvinutí národnosti. Tuto „národnost“ ovšem spatřoval v zachování tradičních rysů, jež charakterizovaly českou povahu jako „holubičí“, to jest trpnou a smířlivou, a pro umění z toho vyvozoval potřebu čerpat přímo ze zdrojů lidové poezie nebo z obrozeneckých básníků, kteří z této tvorby vycházeli nebo kteří dokázali přispět k osobité charakteristice českého národního života (Kollár, Čelakovský, Erben). Proti májovcům argumentoval Malý tím, že jejich tvorba není původní, že otrocky přenáší z cizích děl do českých poměrů problémy a myšlenky, které jsou v Čechách cizí, a že tak hřeší k osmopolitismem. Naproti tomu májovci rozvinuli v polemice s J. Malým přesvědčivě myšlenku, že společenský pokrok směřující k ideálům všeobecné humanity děje se vyměňováním demokratických myšlenek a že proto mohou čeští spisovatelé brát dobře impulsy také od cizích autorů, kteří ve svých verších nebo prózách sledovali tytéž cíle.

Májovci zaujali k cizím literaturám jiný vztah, než jaký převládal dříve. Nové pojetí tohoto vztahu, odpůrci označované hanlivě jako „kosmopolitismus“, představovalo jeden z osnovných principů celého jejich uměleckého úsilí. Kdekoliv zazněl ve světě hlas volající po osvobození člověka a lidstva, usilovali májovci zanést jeho ozvěnu do Čech — ať přicházel z Francie nebo z Německa, z Maďarska nebo z Ruska. Pro ideovou příbuznost poutali májovce především ti spisovatelé, kteří byli ve svém národě hlasateli myšlenkového pokroku v radikálním a demokratickém duchu, a seznamovali s nimi české čtenáře. Neruda přeložil několik básní SÁNDORA PETŐFIHO, slavnou revoluční výzvu MIHÁLA VÖRÖSMARTYHO Szózat a několik ukázek z Legendy věků VICTORA HUGA. V popředí zájmu stáli tehdy zejména dva básníci, bojovníci za demokratické a humanistické ideály, Heinrich Heine a Victor Hugo. HEINE přitahoval zájem jako politický básník, jako subjektivní lyrik a jako duchaplný a polemický prozaik. Poezie V. HUGA, neustále se inspirující myšlenkami humanity a oslavující lidstvo a jeho blížící se svobodu, zněla působivě v tísnivých českých poměrech. Kromě Heina a Huga byl českým básníkům v mnohém blízký NIKOLAUS LENAU a němečtí básníci revolučního roku 1848 FERDINAND FREILIGRATH a GEORG HERWEGH. Jako básník činu, svobody a tvůrčí trýznivé neuspokojenosti působil už od dob romantiků GEORGE BYRON (překládal ho J. V. Frič) a romantikové polští, hlavně ADAM MICKIEWICZ. Osobitou cestu k politické a zároveň lidové písni širokého ohlasu naznačoval PIERRE JEAN DE BÉRANGER, jehož básnická forma chansony stala se u nás oblíbenou. Pří-

kladem básníka činu byl pro českou poezii také A. S. PUŠKIN, z něhož dvě knihy přeložil a vydal V. Č. Bendl Stránický (1859, 1860).

Hlavním pojítkem májovců s ostatními literaturami byla společná představa obecného humanistického ideálu, který sblížoval různé národy a jejich kulturu. Podnětnost těchto vztahů nespatořovali, jako tomu bylo v pojetí klasicistické estetiky, v napodobování autorů uznávaných za klasické vzory, ale v ideové příbuznosti a v společenství cílů, za nimiž šli. J. Neruda, vykládá toto pojetí, napsal: „Učme se u národů jiných, poznejme stupeň jejich vývinu, sprátelme se s jejich světem myšlenkovým a zpracujme pak v sobě vše v celek nový s tím, co jsme s mateřským mlékem už obdrželi a ve vlastech svých seznali.“* Tato koncepce světovosti literatury znamenala sblížení s pokrokovým evropským myšlením, s jeho kritickým vztahem k soudobým poměrům a zároveň povinnost vyjádřit společné myšlenky svébytným způsobem národním. Protože májovcům nestálo v cestě dogma o „panenském“, nedotčeně národním rázu české literatury, mohli využívat a plodně přetvářet umělecké podněty, k nimž je přivedli cizí autoři.

Koncepce světovosti, jak ji zastávali májovci teoreticky i prakticky, vedla nejenom k paralyzování dosavadní převažující orientace na literaturu německou, ale především působila na sblížení české literatury s širokým proudem ostatních literatur evropských a doplňovala ideovost jejich tvorby. Oba tyto principy, jež tvořily nedílný celek, řídily základní směr tvorby básníků almanachu Máj a staly se jedním z hlavních předpokladů celého dalšího českého literárního vývoje.

Snahy umělecky vyjádřit aktuální ideje a zobrazit soudobý život

Májovci se shodovali na základních principech umělecké tvorby, která by byla budována na demokratických základech a která by stála ve službách svobody a pokroku. Ale zároveň hledali různými stezkami přístup k jejich uměleckému zvládnutí. Snažili se opěvovat zvolené ideály lyrickým zpěvem, získávat pro ně sympatie nadšenými a vřelými písněmi, které by krásnými a vzletnými básnickými obrazy znázorňovaly jejich velikost a působily citově na čtenáře. Tak vznikaly četné verše o svobodě, o jaru a nadšení, o naději a volnosti. Ze stejného záměru vycházela také snaha ztělesnit tyto ideály v hrdinské postavě, která bojuje se zbraní v ruce a s neutuchajícím zápalem za jejich uskutečnění. K tomu bylo vhodné zejména drama nebo byronská veršovaná povídka; ta dovolovala spojit lyrické pasáže s epickým vyprávěním hrdinova příběhu. Po těchto cestách hledal svou básnickou cestu

* Nyní, *Obrazy života* 1859.

například Vítězslav Hálek. Avšak v této možnosti, ať už jí bylo využito k lyrickému nebo epickému podání, i když byla silně působivá, protože dovolovala strhovat čtenáře sdíleným nadšením, skrývalo se značné nebezpečí. Nebezpečí obecnosti, mlhavosti. Básnická myšlenka bývala v básních tohoto typu obrazným lyrickým vyjádřením jenom parafrázována a zůstávala nekonkrétní, postava neměla pevné obrysy, neboť nemohla být ani psychologicky, ani charakterově propracována. Leč přes toto úskalí pustili se v šedesátých letech aspoň na chvíli po tomto proudu všichni básníci z almanachu *Máj*: Neruda i Mayer, Hálek i Heyduk, Frič i Pflieger, i o něco mladší V. Šolc.

Jiné umělecké možnosti se naskývaly, jestliže spisovatel vycházel od konfrontace ideálu a skutečnosti českého života té doby. Toto srovnání ústilo nejčastěji v pocity nesouladu, zklamání a ztracené životní rovnováhy, v pocity, které působily jako trýznivé impulsy hlavně v subjektivní lyrické poezii navazující na básně romantického světobolu. Tento typ lyriky dovoloval vyjádřit nesouhlas s pokryteckou morálkou, odpor k tomu, jak neupřímně a hluše soudobá společnost žije, i marnou touhu po osobní volnosti a po rozletu, který však naráží na mříže soudobé společnosti. Dovoloval také básnický tlumočit roztrpčení nad bezprávím a sociální nerovností i opovržením nad pasivní a bezpáteřnou českou politikou. Všechny tyto pocity a postoje, vyjádřené různými náměty s naléhavou drsností nebo v rozplývavých snivých lyrických obrazech, najdeme rovněž v poezii májovců: se zřetelným vědomím jejich sociálního a politického dosahu u Jana Nerudy, ale i ve verších Pflégrových a Mayerových, Barákových a Heydukových, většinou spjaté s osobními životními zkušenostmi a s bolestnými zážitky milostnými. Tento vztah ke skutečnosti, vycházející ze srovnání ideálů a skutečnosti, mohl být vyjádřen i epicky, jestliže srůstal se zobrazením konkrétních životních situací: buď v básnických baladách, které se v rukou májovců měnily z básní o střetání osudových sil v dramatické zachycení životních konfliktů — chudoba vzpírá se v nich v zoufalství proti bohatství, nižší a ukřivděné společenské vrstvy jsou deptány tíhou soudobého života, hrdinové prožívají tragické příběhy, jež končí často smrtí —, nebo v prozaických povídkách. Hlavně Hálkovy vesnické povídky, ale i ještědská próza Karoliny Světlé vyrůstá z tohoto základního principu konfrontace dvojí skutečnosti: ideální, jaká by měla být a jaká by byla v souladu s romanticky pojímanou představou přirozeného života, a skutečné, jakou vidí autor před očima, jakou zná ze svých vlastních zkušeností.

Byla tu konečně ještě možnost pokusit se o věrný a pravdivý obraz soudobého života. Zachytit všechny jeho závažné problémy zobrazením skutečných poměrů, v nichž tehdejší česká společnost žila. NERUDA uvažoval a argumentoval takto: jestliže chceme opravdově působit na utváření charakteru a podoby českého života, jestliže nechceme jenom opakovat, co bylo řečeno, nebo do Čech lokalizovat obecné formulky, musíme dobře a podrobně znát život kolem sebe.

Jestliže se nechceme zříci aktivního vlivu na společnost, nemůžeme déle bloudit po známých a literárně už zpracovaných cestách, ale musíme čerpat podněty a myšlenky přímo ze života všech vrstev soudobé české společnosti. V tom smyslu napsal: „Jest především zapotřebí, abychom se lidi znát naučili, život jejich, a tedy také jejich potřeby, radosti i žaly prozkoumali, potřebujeme tedy na příklad hlavně věrné povídky ze života, obrazy lidí ve všech poměrech, sbírky pravdivých příkladů, zkušenosti nevymyšlené a skutečné. Jakmile však někdo život tak líčiti počne, jakým skutečně jest, povstane náhlý pokřik, že kreslí obrazy nemravné; lidé dobře vědí, jak nízce stojí a jak bídní často jsou, nemají ale té srdnatosti, aby vlastní rány obnažili a tím zahojení jejich umožnili.“*

Odpor, o kterém se zmiňuje citát, se zvedl. Otázka pravdivosti literatury a program májovců zobrazovat život, jaký jest, staly se druhým ohniskem jejich bojů s JAKUBEM MALÝM. Malý žádal, aby se v poezii „podrobovala skutečnost ideji“. Tento požadavek, formulovaný slovy idealistické estetiky, znamenal v Malého pojetí službu konzervativním politickým myšlenkám, neboť hájil ideál společnosti minulé, zaostalé, sestávající z feudálních a maloměstských prvků. Kladel přísné zábrany touze mladých autorů ukazovat život se všemi skutečnými problémy i se všemi rozpory. Také proti tomuto požadavku vzepřeli se májovci velmi energicky a někdy dokonce jednostranně. HÁLEK zaútočil ve stati *Básnictví české v poměru k básnictví vůbec* proti veškerému omezení umělecké tvorby ve jménu práva psát o všem, co se týká člověka a co člověka zajímá. NERUDA zdůrazňoval hlavně potřebu poznávat život, zobrazovat jeho sociální stránky a kriticky je posuzovat.

Program májovců znamenal podat věrné obrazy života různých společenských vrstev, zachytit složité osobní, mravní i společenské vztahy, psát i o těch problémech, které byly dosud v literatuře zakazovány (otázky erotické), všimnout si vztahu chudých a bohatých. Tím vším se stupňoval v jejich tvorbě zřetel k poznávací funkci literatury.

Pokusy vytvořit pravdivý obraz českého života (podobně jako ukazoval ruskou společnost A. S. PUŠKIN v Evženu Oněginovi nebo v menších básních N. A. NĚKRASOV) charakterizují výrazně úsilí soudobé poezie. V baladách, jež se stávaly veršovanými obrázky rázovitých postav nebo scén ze života, i v epice sledovali básníci záměr pravdivě pochopit a umělecky věrně vyjádřit skutečnost v její mnohostranné konkrétnosti. Ale nejplněji se uplatňoval zřetel k poznávací funkci v próze. Na svých cestách za obrazem českého společenského života setkávala se naše próza s ruskou realistickou literaturou. Nejprve s N. V. GOGOLEM. Jeho dílo začínali chápat jinak než předtím v čtyřicátých letech, ne už jako idealizaci ruské národní svébytnosti, ale jako realistické a kritické zobrazení ruských poměrů. Také na I. S. TURGENĚVOVI, hlavně na jeho Lovco-

* Škodlivé směry, Obrazy života 1859.

vých zápiscích, obdivovali se májovci výstižnému zpodobení ruské nevolnické společnosti a autorovu pojetí vztahu mužika a statkáře. Ale ještě u dalších tehdejších romanopisců nalézali podněty pro své úsilí zachytit společnost v celém průřezu a v celé spletnosti lidských vztahů: u KARLA GUTZKOWA a FRIEDRICH A SPIELHAGENA, u GEORGE SANDOVÉ, EUGENA SUEA a VICTORA HUGA i u dvou německých prozaiků, kteří s vynikající ostrovní vtípku a satiry napadali pokrytectví a prázdnotu maloměšťáckého šosáctví, u JEANA PAULA a HEINRICH A HEINA jako autora *Obrazů z cest*.

Avšak žádný z těchto autorů nemohl nahrazovat naši literaturu nejdůležitější zdroj tvorby — poznání českého života. Jenom hloubka a pronikavost tohoto poznání vytvářela úzké nebo široké, úrodné nebo plané pole pro jejich tvorbu. V soudobých baladách i v próze, hlavně v povídkách, uplatňoval se zvýšený zřetel k přítomnosti a zájem o náměty z různých společenských vrstev. Důležité místo zaujímal nadále vesnická tematika. Mnohem více než dosud staly se předmětem literatury postavy a scény z pražského lidového prostředí. Zajímavé látky nabízela česká maloměsta, v nichž vládlo šosáctví a patriarchální tradice a do nichž jenom pozvolna prosakovaly prvky moderního života. Zaslouhou májovců dostal se do literatury také obraz dělníka. Ovšem sám program zobrazit život ještě nezaručoval, že dílo bude svým stanoviskem v souladu se společenským pokrokem. Vždyť bylo možno jenom pasivně a nezaujatě kreslit vnější tvářnost různých společenských vrstev nebo zachycovat zajímavé detaily lidových figurek. I taková literatura je v šedesátých letech v časopisech hojná. Hlavní úsilí májovců však směřovalo jinam. Jím nešlo o libovolný, povrchní obraz života, nýbrž o jeho umělecké zhodnocení, které by odlišovalo, co je v životě zdravé a co je zaostalé, co je sobecké, malicherné a prospěchářské a co se neshoduje s jejich humanistickým stanoviskem.

Změněný vztah literatury k folklóru

Tvorba májovců přinášela do vývoje české literatury hluboké změny. Ideovost, tematika, obliba v určitých literárních žánrech i umělecká forma, to všechno bylo jiné než v dílech spisovatelů předcházejících období. V souladu s tímto celkovým přesunem měnil se také vztah literatury k folklóru. V první polovině 19. století byl folklór (hlavně vesnický) jedním z osnovných principů obrozenecké literatury. Byl ctěn jako projev ryzí a osobité lidové kultury. Bohatě se z něho čerpalo pro rozvoj literatury umělé; užití některých folklórních prvků bylo dokonce hodnoceno jako důkaz národního rázu této literatury. Ovšem poezie ohlasů, jak se u nás vytvářela od třicátých let, omezovala se na úzký repertoár situací a vyjadřovala jenom v nemnoha variacích základní obecně lidské city a vztahy. Brzy se tušilo, že se tato básnická metoda stává

krunýřem, který poezii spoutává a brání jí v aktivním sepětí s novými životními potřebami. Přesto se písně v duchu lidové poezie psaly dál v letech čtyřicátých i padesátých, známé motivy se opakovaly a rozměňovaly, oblíbené metafory a synekdochy se stávaly stavebnicovými kameny, jež sloužily jenom k mechanickému přeskupování, aniž byly schopny vyjádřit něco jiného než tradiční, to jest minulé pojetí života.

Zájem o lidové písně neutuchal ovšem ani po roce 1848 a právě v tomto období byla dokončena největší naše sběratelská díla. V definitivním vydání vyšly *Moravské národní písně* (1853—1860), sebrané FRANTIŠKEM SUŠILEM, obsahující nepřehledné bohatství písní a nápěvů, z nichž vynikaly prostotou, průzračností obrazů a citovou vroucností zvláště písně milostné. Krátce nato byla vydána rozhojňená sbírka ERBENOVA, jeho *Prostonárodní české písně a říkadla* (1864). Do této knihy, jež měla přes dva tisíce textů, zahrnul Erben výtěžky své dlouholeté sběratelské práce, písně, říkadla a hádanky z celých Čech, vzácnou lyrickou i epickou poezii. Těmito dvěma edicemi českých a moravských písní byl v podstatě splněn obrozenský úkol zachovat mizející poklad lidové poezie.

Také básníci májové skupiny oblíbili si tyto písně; na svých schůzkách je zpívali a živě se o ně zajímali. Leč dosavadní cesta básnických ohlasů byla pro ně nepřijatelná. Zmechanizovanými uměleckými postupy stála přímo v cestě jejich úsilí bezprostředně vyjádřit, co básník prožíval a cítil, a zachytit měnící se vztahy a poměry v soudobém světě. Podobně jako nešel B. Smetana ve své tvorbě za novou hudbou cestou parafrází rytmu a melodií lidových písní, jak se to na něm žádalo, nýbrž cestou jejich hlubokého vnitřního přetváření, ani májovci nemohli do své poezie přesazovat hotové folklórní prvky, jak se to dalo v ohlasových verších. Naopak výslovně odmítali užívání ustálených metafor a substantivních deminutiv, jež mělo dávat básním zdání národního charakteru. Spíše je lákalo jít ve stopách K. H. Máchy, J. J. Langra nebo V. B. Nebeského, básníků, kteří nasycovali své verše inspirované lidovou poezií osobními prožitky a city, nebo cestou K. Havlíčka, který využíval lidové poezie k dosažení obecnější srozumitelnosti a širší působivosti své satiry.

Májovci poznali, že nelze pokračovat v povrchním přejímání a kombinování hotových prvků lidové písně. Ale zároveň cítili, že je v této poezii, jež tryskala ze srdce prostých lidí ve chvílích jejich radostí nebo bolestí, skryta neobyčejná básnická i životní síla. Hledali tedy cesty k tomu, aby mohli nadále čerpat z jejích pramenů, ale aby se její krása zrcadlila přetvořena v nových verších a aby sloužila vyslovení jejich postoje k životu. Necháпали lidovou píseň ani jako předlohu, ani jako pokladnici hotových poetických prvků, nýbrž jako základ, k němuž se musí literatura stále vracet. To znamená, že chtěli využívat nejrozmanitějších podnětů, které folklórní poezie nabízela, k tomu, aby dokázali umělecky působivěji vyjadřovat vlastní umělecké záměry, osobně

prožití city a nové myšlenky, svůj nový vztah k životu, jiný, než jaký byl ve chvílích, kdy písně vznikaly. Takto pojímaný vztah literatury k folklóru znamenal přelom v dosavadní tradici. Dobře to postřehl v referátu o Erbenově sbírce českých písní V. B. NEBESKÝ: „jak se zdá, nyní také u nás pravý význam a zvláštní důležitost prostonárodních písní obecněji uznávají se začíná. Panoval v tom ohledu mnohý zmatek u nás. Považovali někteří prostonárodní píseň za vrchol vši poezie a napodobovali ji se vším všudy... Holé napodobování písní národních považujeme za pouhou hříčku. Plodům takto povstalým schází právě to, na čemž nejvíce záleží. Umělé básnictví u každého národu, kdyby jeho vývoj pravidelný a organický byl, mělo by ovšem z prostonárodního kořene vzrůstat; ... Tuť pak jsou písně lidu a vůbec všechen jeho nepostřední život duševní oživujícím a zúrodnujícím pramenem pro básnictví umělé, a v tom ohledu ceny svrchované.“*

Počínaje májovci stávala se folklórní tvorba stále přítomným pozadím literatury umělé. Nový přístup k ní, mnohostranný a tvořivý, dovoľoval nejrozmanitější účinné způsoby využití všech vrstev folklóru, tvorby lidové i pololidové, folklóru vesnického i rodící se písně dělnické. I próza dovedla využít osobitým způsobem folklóru. Například V. Hálek dosahoval pomocí typických obrazů a metafor zvláštní citově zabarvené nálady ve svých vesnických povídkách. Ale zejména básníkům přinášel prospěšné podněty k vyjádření osobních prožitků charakteristických pro novou dobu a k dosažení maximální srozumitelnosti i citové působivosti. V. Hálek si oblíbil melodickou linii lidových písní. Jiní (např. Neruda nebo Šolc) aktualizovali jejich obraznost: neobvyklým spojováním a konfrontováním folklórních obrazů vyjadřovali složité pocity a prožitky soudobého člověka v plně historické a společenské konkrétnosti. V jejich rukou stává se také básnický obraz něčím docela jiným, než byl v ohlasové poezii. Do ní byl zasazován jako básnická ozdoba, která doplňovala nebo rozváděla základní myšlenku. Ve verších májovců stával se organickou, ničím nezaměnitelnou součástí básně a obsahoval v sobě subjektivní i zároveň dobově podmíněné hodnocení skutečnosti.

Tím pomáhal vztah májovců k lidové písni překonávat poetické konvence, které zmechanizovaly a ochuzovaly obraznost básníků, a pomáhal jim tuto obraznost uvolnit a osvěžit. Zásadní význam jejich změněného vztahu k folklóru spočíval v tom, že podobnost lidové poezii přestávala se počítat za hlavní rys národního charakteru literatury; folklór se stával nadále cenným a užitečným zdrojem uměleckých hodnot jedině tehdy, jestliže se podřídilo využití jeho impulsů potřebám, jež odpovídaly novému postavení literatury v národním životě.

* V. B. Nebeský, O literatuře, 1953.

Literatura v období vrcholícího státoprávního boje

Po prudkém rozvíření kulturního života kolem roku 1860 nastávalo v polovině šedesátých let v literatuře uklidnění. Pozvolna se uvolňovalo spojení májovců: NERUDA, HÁLEK i SVĚTLÁ se vyhranili ve svém uměleckém směřování a pokračovali samostatně po vlastních cestách, MAYER předčasně zemřel (1865), BARÁK přestal psát poezii a HEYDUK, žijící mimo Prahu v Písku, ztrácel dočasně kontakt s čerstvým kulturním děním. Literární boje utuchaly a ani kampaň časopisu *Národ* v letech 1863—1864 proti májovcům nevzbudila zdaleka takový ohlas jako někdejší zápas s J. Malým. Objevovalo se méně původních knih, neboť žurnalistika a denní politické zápasy absorbovaly hodně sil předních spisovatelů.

Nové oživení nastalo v české literatuře teprve v souvislosti se vzrušeným politickým děním, když se po prusko-rakouské válce (1866) a po zavedení rakousko-uherského dualismu (1867) stupňovala v Čechách politická perzekuce a když zároveň proti nepřátelskému tlaku vídeňské vlády sílil národně osvobozovací zápas vedený ve jménu státoprávních požadavků. Jestliže byla situace po roce 1860 připodobňována „jaru“, což mělo naznačovat probouzející se národní a politické naděje, vyznačovala se doba kolem roku 1868 oživeným „ruchem“, který odrážel nové a prudké politické a společenské rozpory. Ve srovnání se stavem, jaký byl po vyhlášení říjnového diplomu, charakterizovala toto období stupňovaná účast lidových vrstev na politickém dění. Politický život se neomezoval jenom na zasedání sněmů a na slavnostní shromáždění, ale odehrával se také na mohutných celonárodních manifestacích, což bylo umožněno i novým shromažďovacím a spolčovacím zákonem z r. 1867. Velkolepou demonstrací za českou národní a kulturní samostatnost stalo se položení základního kamene k Národnímu divadlu (1868). Ale nejsilněji se aktivita lidových mas projevovala na takzvaných „táborech“, pořádaných na konci šedesátých let v různých krajích. Na těchto schůzích byly vyhlášovány radikální státoprávní požadavky, ozývaly se na nich protesty proti národnostnímu útlaku, proti perzekuci i proti neúnosným daním, a volalo se na nich po všeobecném volebním právu.

K projevům živelné nespokojenosti docházelo na venkově i v městech a jako důležitá síla začínalo se pozvolna uplatňovat také dělnictvo. Přestože nemělo vyjasněný třídní program, už sama jeho existence a jeho početní růst dávaly zvláštní naléhavost řešení sociálních otázek. Rovněž vedení národní strany jim muselo věnovat pozornost a k tomu účelu byl založen časopis *Dělník* (1867—1868), řízený národohospodářem F. L. CHLEBORÁDEM v duchu konzervativního směru Riegrova, který byl skutečným zájmem dělnické třídy naprosto cizí: propagoval průmyslovou podnikavost nezámožných tříd jako prostředek k dosažení bohatství a svobody a jako nástroj konkurenč-

ního boje proti německému kapitálu. Po několika dalších pokusech byly založeny *Dělnické listy* (1872—1876) a jejich první redaktor JOSEF BARÁK je vedl po linii mladočeské národní politiky, zdůrazňující společné zájmy všech tříd. Avšak uvnitř časopisu brzy sílil opoziční proud, řízený J. B. PECKOU k třídnímu dělnickému stanovisku, a když tento směr ovládl na čas časopis, byly tím položeny základy k oddělení dělnického tisku od mladočeského, k osamostatnění politických zájmů dělnictva a k prvním projevům internacionálního smýšlení.

V šedesátých letech nabývala aktuálnosti i otázka náboženská a církevní. Liberalismus horoval pro svobodné myšlení, nesvazované žádnými, ani církevními dogmaty a usiloval o osvobození od vlivu církve (v rozporu s konzervativním vedením národní strany, jež se spojovalo s jejími politickými představiteli); v tomto duchu se psalo ve všech mladočeských novinách o všech problémech náboženství a církve. Známy spis ERNESTA RENANA *Život Ježíšův*, který byl téměř okamžitě přeložen z francouzštiny do mnoha jazyků a také do češtiny (1864), stal se silnou zbraní liberálního myšlení proti církevnímu dogmatismu. Avšak přesto se od poloviny šedesátých let zdvíhala nová církevní ofenzíva a její prudké ozvěny zasahovaly i do Čech. R. 1866 přicházejí k nám opět jezuité. V katolických časopisech (*Blahověst*, *Časopis katolického duchovenstva*) následoval výpad za výpadem. Je rozvířena otázka papežské neomylnosti a r. 1870 přijímá vatikánský koncil tuto tezi jako dogma. Mladočeská žurnalistika i pokroková literatura se pouštějí přímo do boje. Nejbojovnějším orgánem byl časopis *Svoboda* (1867—1873), řízený JOSEFEM BARÁKEM, ale články a fejetony objevovaly se pravidelně i v Národních listech (např. Nerudovy Římské elegie), samostatně vycházely polemické brožury, hněv a odpor proti jezuitům a proti církevní hierarchii inspiroval básníky k vášnivým veršům i k próze s protináboženským zaměřením (např. Neruda: Ke koncilu!, Hálek: Dědicové Bílé hory, Světlá: Nemodlenec). Ostré boje proti katolické církvi, proti církevní ideologii, proti vlivu církevní politiky — to byla jedna z nejdůležitějších front, která na konci šedesátých a na počátku sedmdesátých let spojovala celou naši pokrokovou literaturu.

Období zrychlené třídní diferenciacce, prudkého rozmachu státoprávního zápasu o vyrovnání s Rakouskem, období stupňovaného proticírkevního boje a zesíleného zájmu o problémy sociální vytvářelo také nové podmínky pro vývoj literatury. Spisovatelé se hlásili spontánně ke svým povinnostem vůči soudobému veřejnému dění, dávali svou tvorbu do služeb současnosti a reagovali bezprostředně na to, co přinášela chvíle. Chtěli působit přímo na jednání a myšlení společnosti a pomoci jí orientovat se v složité ideové a politické spleti doby. V jejich dílech básnických i v próze se proto odrážejí všechny tehdejší aktuální otázky státoprávní a historické, náboženské a církevní, problémy sociální i rozpory v pojetí slovanské orientace. Většinou si však neuvědomovali, že místo aby postihovali pohyb sil, které skutečně určovaly dějiny

národní společnosti, inspirují se vlastně otázkami, které souvisely jen s okamžitou taktikou buržoazního politického vedení.

Novými problémy byli zasaženi všichni spisovatelé šedesátých let. Májovci ani nemusili měnit svůj umělecký program, který i dříve zdůrazňoval aktuálnost a společenskou funkci literatury. Ale nejbezprostředněji a nejsilněji se ozývaly všechny dobové myšlenky, pocity a nálady v tvorbě spisovatelů mladší generace, kteří začínali psát vedle májovců. Obě generační vrstvy postupovaly souběžně a Neruda i Hálek vítali mladé básníky vlídně, neboť v nich spatřovali své pokračovatele. A naopak ti nejmladší začínali tvořit vědomě následující své předchůdce, takže mezi oběma skupinami nedošlo ani k střetnutí, ani se nevychýlilo dosavadní směřování literatury.

Rovněž v časopisech, které tehdy nově vycházely, setkávali se májovci se spisovateli začínajícími. Nejprve v obnoveném *Lumíru* (1865—1866), řízeném postupně E. Petříkem, Edv. M. Valečkou a J. Martinem; v několika číslech, která vyšla před prusko-rakouskou válkou, byly příspěvky Nerudovy, Hálkovy i Heydukovy a vedle nich se mihla nová básnická jména: Svatopluk Čech, J. V. Sládek, Jaroslav Goll, Eliška Krásnohorská. Největší význam pro literaturu těchto bouřlivých let měl však časopis *Květy*; roku 1865 jej založili NERUDA s HÁLKEM a od r. 1867 do r. 1872 jej vedl Hálek sám. V tomto velkém ilustrovaném časopise podařilo se soustředit téměř všechny významnější spisovatele, kteří v té době tvořili, i umožnit na jeho stránkách vstup do literatury mladým talentovaným autorům. V *Květech* vycházela básnická i prozaická díla Nerudova a Hálkova i velké romány K. Světlé; byly v nich otištěny první příspěvky mladé generace, Čechova exoticky laděná báseň *Kandiotky*, Sládkovy útočné politické verše *Z irských melodií* a další verše nových autorů, kteří se inspirovali soudobým rušným veřejným děním — A. Staška, L. Quise, Františka Šimečka, E. Krásnohorské, Bohdana Jelínka. Kromě rozmanitých beletristických příspěvků tiskly *Květy* literární a kulturní úvahy psané například O. Hostinským nebo J. Durdíkem. Tím vším se *Květy* staly časopisem ve své době nejvýznamnějším. Vynikaly hodnotou i zajímavostí obsahu, dobře plnily cíl spojovat zábavu s poučením a živě reagovat na aktuální otázky společenského a uměleckého života a k jejich oblíbě přispívaly také ilustrace, o něž se staral zprvu Karel Purkyně a po něm Petr Maixner. Po *Květech* pokusili se Neruda s Hálkem řídit společně ještě znovu *Lumír* (obnoven 1873), ale ten přešel brzy do rukou mladých spisovatelů a stal se hlavním orgánem básníků sdružujících se kolem Čecha a Sládky, později kolem J. Vrchlického.

Květy řízené Hálkem byly osnovány spíše literárně, dbaly o náročnou uměleckou úroveň a snažily se pomáhat rozvoji literatury. *Světlozor*, druhý časopis, který byl v téže době (1867) založen také z pohnutek konkurenčních jako list staročechů proti mladočeské orientaci *Květů*, sledoval jiné cíle. Znamenal méně pro hledání nových cest české literatury; orientoval se především na

vkus buržoazních čtenářů. Světozor, vydávaný F. SKREJŠOVSKÝM, bratrem J. S. Skrejšovského (který jej stále z pozadí ovlivňoval), a řízený postupně několika redaktory (E. Tonner, J. Hauft, L. Bousek, Sv. Čech, J. J. Kořán), stal se oblíbeným velkým listem měšťanských rodin. To, oč usiloval od počátku Neruda, ale k čemu neměl nikdy dost prostředků, totiž vytvořit dobrý rodinný list, který by nahradil německou četbu, to dokázal Světozor v rukou Skrejšovského. Měl pevnou finanční základnu, aby mohl plynule vycházet, měl dobré ilustrace, byl řízen s rozvahou, vkusem a s širokým přehledem. Zasáhl nepoměrně větší okruh čtenářů: zatímco například Nerudovy Obrazy života vycházely v nákladu 1200 výtisků, měl Světozor desetinásobný počet odběratelů. Dobře, třeba ne hluboce, informoval o všem zajímavém, co se dalo ve světě v politice i v kultuře, popularizoval aktuální otázky, hojně otiskoval studie historické a literárněhistorické, překládal literaturu, jež se četla v cizině (například Turgeněvy romány), tiskl romány na pokračování. Vyjma Nerudu a Hála (to ovšem byli vedoucí spisovatelé své doby) přispívali do Světozoru autoři různorodého zaměření i nestejně úrovně. Spisovatelé známí, jako Světlá, Podlipská, Pflieger, Sabina, Vlček, Svátek, i autoři začínající — Sládek a Vrchlický, Thomayer a Jirásek, B. Jelínek a V. Beneš Třebízský.

Od konce šedesátých let se zakládaly ještě další literární orgány se speciálními úkoly. Protože bylo v zájmu buržoazní politiky působit nejenom v měšťanských rodinách, ale také získávat vliv ve vrstvách lidových a usměrňovat jejich politické a životní názory, začal Eduard Grégr vydávat roku 1867 *Matici lidu*. Tato populární edice obsahovala řadu beletristických i poučných knih, které poskytovaly zábavnou a přístupnou formou v duchu mladočeského liberalismu poučení o rozmanitých problémech soudobého života, o vědeckém pokroku, o hospodářství nebo otázkách náboženských. Z podnětu Umělecké besedy byla pak r. 1871 začata edice *Poezie světová*, řízená tříčlennou redakcí — V. Hálkem, J. Nerudou a F. Schulzem. V ní vycházely překlady cizích básníků, aby se čtenáři mohli soustavně seznamovat s hlavními hodnotami světových literatur.

Almanach Ruch (1868)

Mladá generace spisovatelů, která začínala ponejvíce v časopisech řízených májovci, toužila však po samostatném literárním vystoupení, jímž by se představila veřejnosti. Tito básníci se scházeli v studentských literárních spolcích, četli si navzájem své rané pokusy a diskutovali o politice a o umění, a tam se rovněž shodli na vydání básnického almanachu. Nejvíce přispěvatelů bylo získáno v Praze (v spolcích Orb a Vltavan, jež později splynuly v Ruchu) a pak v některých městech venkovských, zejména v Táboře. Na dvacet básníků odevzdalo své verše a JOSEF V. SLÁDEK, jeden z nich, sestavil z těchto „básní

české omladiny“ almanach *Ruch*, který pak byl vydán „k upomínce na založení Národního divadla roku 1868“. Když se deset let předtím utvářela básnická skupina kolem almanachu *Máj*, spojovaly tyto spisovatele společné názory a záměry. Chtěli začít odboj proti starším autorům, kteří se spokojovali pasivitou a sterilním uměleckým programem; všichni byli nadšeni demokratickými myšlenkami roku 1848; měli blízké představy o poslání umění a proboužovali je svou tvorbou a kritikou. Básníky, kteří se sešli, aby vydali almanach *Ruch*, nesdružovaly shodné myšlenkové a umělecké cíle, ale sblížovala je hlavně napjatá atmosféra kolem roku 1868 a společné dobové zážitky, jimiž se odlišovali od májovců, zhruba o deset let starších: vyrůstali v dobách, kdy se slavily velké národní slavnosti, na nichž jásal celý národ, a kdy kolem nich šuměla ušlechtilá a vzletná slova o vlasti, obětavosti a činech. S touto slavností a povznesenou náladou v srdcích vstupovali i do literatury. L. Quis, jeden z příspěvů almanachu *Ruch*, takto vystihoval dojmy, které strhovaly tehdejší studentskou mládež k nadšení a které ji vedly k literární tvorbě: „Politicky rozehvěný a často bouřlivý rok ten (1868), který nám přinesl konečně položení základního kamene k Národnímu divadlu a zároveň neobyčejné vzpružení národního vědomí, jež ovšem zvláště mládež unášelo; který hlučnými svými slavnostmi, hemžícími se národními a spolkovými kroji, průvody, prapory, svými hlučnými tábory a pouličními demonstracemi jako by připomínati chtěl onen *ruch*, který dvacet let předtím hýbal Prahou i Čechy; ten rok perzekuce a prvního výjimečného stavu, rok ten přinesl též nové osvěžení literárního života.“*

Almanach *Ruch* obsahoval různorodé verše, lyriku i epiku hlásící se k vzorům lidové poezie, žánrové obrázky i verše, z nichž se ozýval Neruda, Hálek nebo Erben. Ale to nejvlastnější, čím se hlásil o slovo, byla časová lyrika vlastenecká a politická. Tyto verše planuly rozhořčeným hněvem a bolestí nad stavem národa a probouzejíce národní hrdost burcovaly vzrušeně naléhavým tónem k činnému vlastenectví (např. Sládkova úvodní báseň *Tobě*). Do jejich tvářnosti vtiskla doba také některé charakteristické rysy, které nebyly v dosavadní literatuře běžné. Vlastenectví ruchovců se vyznačovalo zesíleným citem pro historickou tradici, z níž vyzdvihovali bojovné vlastnosti potřebné pro přítomnost (Čechova báseň *Husita na Baltu*); vracela se v něm opětovně myšlenka slovanské solidarity jako protiváha k rakousko-uherskému vyrovnání a spolu s ní i Kollárův buditelský patos. Rovněž básnický výraz ruchovské lyriky se lišil od verše májovců, vypracovaného například v Nerudových politických verších: Neruda mířil k účinu hlavně přesvědčivým a jasným rozvedením myšlenky a prostředky spíše střídavými a strohými. Naproti tomu verš ruchovské lyriky rozléval se do šířky. Nešetřil obrazy, jako by chtěl jejich pří-

* Květy 1898, str. 302.

valem zachytit a mnohokrát opakovat myšlenku. Nevyhýbal se vznosným básnickým slovům. Metafory, často abstraktní, stávaly se nezřídka symboly. Verš plynul ve vzrušené náladě pln otázek a zvolání a vracel se k složitější syntaktické i strofické stavbě, spojován a veden patosem větné intonace. Tím vším vznikal zvláštní rétorický verš, blízký tehdy rozkvétajícímu řečnickému stylu (v němž prosluli zvláště F. L. Rieger a K. Sladkovský), verš, který svým patosem a monumentalitou hověl zjitřenému vlasteneckému citu.

V dalším vývoji se však projevila skutečnost, že ruchovci vyrůstali z odlišných společenských kořenů, měli odlišné politické přesvědčení i různý světový názor, že netvořili organickou, vnitřně celistvou skupinu jako májovci, nýbrž generační vrstvu. Když vyvanula atmosféra, jež z nich učinila básníky, stali se ponejvíce epigony, neboť neměli svůj osobitý hlas, anebo se dokonce poezii odcizili. Pouze dva z nich, JOSEF VÁCLAV SLÁDEK (v Ruchu jsou jeho verše také pod pseudonymem VOJTĚCH ČERNÝ) a SVATOPLUK ČECH, šli od sedmdesátých let v předních řadách české poezie, přispívající do ní důležitým podílem.

Ostatní básníci almanachu Ruch měli pro vývoj poezie význam nesrovnatelně menší. Dva z nich dali se později na vědeckou dráhu: historik JAROSLAV GOLL působící jako významná osobnost na pražské universitě a JOSEF DURDÍK (pseudonym JAN BUŠIL), který se věnoval filosofii a estetice. Velká část ruchovců přestala literárně publikovat: JOSEF DÜRICH (pseudonym JOSEF JOSEFOVIČ) stal se aktivním staročeským politikem, VÁCLAV ŠNAJDER odešel do Ameriky a FRANTIŠEK VLNA zapadl kdesi v Rusku, BOHUSLAV PTAČOVSKÝ záhy zemřel. Některá jména se brzy přestala objevovat na stránkách časopisů, někteří psali dále, ale jejich hlas zněl bezvýrazně a ztrácel se téměř bez ozvěny. Ve vývoji poezie nezanechal viditelnou stopu ani BOHUSLAV ČERMÁK, který vydal ještě pár knížek a psal úvahy do různých novin a časopisů, ani plodný, ale netvořivý OTAKAR ČERVINKA, ani MIROSLAV KRAJNÍK, který působil i jako žurnalista, ani mnohostranně činný EMANUEL MIŘIOVSKÝ, ani význačný mladočeský roudnický veřejný činitel, žurnalista a překladatel Heina ERVÍN ŠPINDLER. Kromě Sládka a Čecha měli z celé dvacítky nastupujících básníků, kteří probouzeli živý zájem a velké naděje, pro literaturu význam už jenom tři: JAROSLAV MARTINEC (vl. jm. JOSEF MARTIN), jenž už předtím rozvířil literární hladinu pamfletickým almanachem *April* (1862), napadajícím politický směr tehdejší redakce Hlasu, a který v některých svých nových verších reagoval na neutěšenou situaci chudiny; LADISLAV QUIS, pozdější přítel Nerudův, autor řady básnických knih a překladů a typický představitel světlých i stinných stránek ruchovské poezie; a konečně FRANTIŠEK ŠIMEČEK, osobitý básnický talent, který se ve svých tragicky laděných verších inspiroval vážnými sociálními problémy soudobého života a pokoušel se básnicky vyjádřit hořkost osudů prostých lidí a nenávisť vůči měšťáckému světu.

Almanach Ruch měl hlavně u mládeže velký ohlas — hned vzápětí ozývaly se nové básnické hlasy. V následujícím roce vydal Akademický čtenářský spolek *Almanach českého studentstva* (1869) redigovaný O. Hostinským, Sv. Čechem a V. Šolcem. Roku 1870 sestavil Ant. Čapek a Josef Dürich druhý ročník Ruchu a o tři roky později byl vydán ročník třetí (1873). V almanachu *Anemonky* (1871), uspořádaném J. Kálalem, J. Dunovským a F. Heritesem, otiskla verše omladina jižních Čech. K básníkům, kteří vystoupili v prvním almanachu Ruchu přibýlo v těchto sbornících hodně dalších jmen, leč málokteré z nich v literatuře setrvalo: ELIŠKA KRÁSNOHORSKÁ, jež přišla s celou skupinou básníků do druhého ročníku Ruchu, a z almanachu *Anemonky* FRANTIŠEK HERITES a JOSEF HOLEČEK, kteří se věnovali později próze, a JAROSLAV VRCHLICKÝ.

Kritika jako organická součást literárního procesu

Literární věda

V obrozenském období nebyly pro plný rozvoj literární kritiky nejlepší předpoklady. V časopisech nebylo dost místa a ohledy na společný vlastenecký zájem, který měl spojovat všechny česky cítící spisovatele, bránily zaujmout vyhraněná zásadní stanoviska. Proto kritika, pokud se neomezovala na suché referování nebo na shovívavou chválu, neměla větší platnost než jako příležitostný zásah směřující k ozdravení kulturního života. Od počátku probuzeného kulturního dění na konci padesátých let měnilo se však podstatně také postavení a úloha literární kritiky. Rozvinutý veřejný život vedl k vyhraňování odlišných politických i společenských názorů a v souvislosti s tím se rozrůžňovaly i soudy estetické. Střetání myšlenek považovalo se přímo za podmínku zdárného vývoje. Téměř všechny tehdejší noviny i časopisy věnovaly proto místo umělecké kritice. Čas, Hlas i Národní listy, Obrazy života i Rodinná kronika měly pravidelné kritické referáty. Tím byly dány základní podmínky k všestrannému rozvoji kritiky, a to nejen literární a divadelní, jež byly počítány za nejdůležitější, ale i hudební a výtvarné.

Čím více nabývala kritika na významu, tím více se pociťovala potřeba založit samostatný list výlučně pro otázky umění. Roku 1863 začal vydávat EDUARD GRÉGR měsíčník *Kritická příloha k Národním listům*, který vycházel později pod titulem *Literární příloha k Národním listům* a nakonec jako týdeník *Literární listy*, věnovaný i beletrii (redaktorem byl Ferd. Schulz). Tento časopis posuzoval pravidelně odbornou literaturu i beletrii, výtvarné umění i hudbu, podával přehledy cizích literatur i bibliografické zprávy, přinášel úvahy i životopisy umělců. Ale nevycházel dlouho, jenom do r. 1865. Po tomto Grégrově prvním pokusu ujala se pořádání podobného listu Umělecká beseda a za redakce FERD. SCHULZE vydávala krátce *Český obzor literární* (1867—1868).

Třebaže však byl dobrý samostatný kritický list potřebný pro organizování literatury i pro třibení vkusu, nebylo o něj mezi čtenáři dost zájmu, a proto se také po zániku Českého obzoru literárního podobné pokusy dlouho neopakovaly.

V literární kritice šedesátých let se začínala uplatňovat jiná hlediska, než jaká převažovala v kritice před rokem 1848. Zásahu o to měli především májovci, kteří začali psát polemiky proto, aby obhájili a prosadili svou představu umění. Ovšem nespokojovali se jenom polemikou, psali časté recenze i zásadní úvahy o umění a přičinili se tím o to, že se u nás poprvé stala kritika soustavným činitelem literárního vývoje. O nových knihách se psalo pravidelně, referáty se neomezovaly na holé registrování obsahu, kritika přestala být chápána jako příležitostný zásah a stala se organickou a účinnou součástí literárního procesu. I když se ani v šedesátých letech neosamostatnila funkce literárního kritika a referáty psali stále ještě sami spisovatelé, rozvinuly se v bojích o prosazení nového uměleckého směru a při sledování soudobé české kultury dvě významné kritické osobnosti. Po K. SABINOVÍ, jenž měl kritický smysl a dobré porozumění pro český romantismus, ale jehož iniciativní význam se po revoluci pozvolna ztrácel, a po K. HAVLÍČKOVÍ, jenž byl nejvýznamnějším soudcem stinných stránek národního života a jenž vedl literaturu k realismu, stali se v šedesátých a sedmdesátých letech nevlivnějšími kritiky J. NERUDA a V. HÁLEK. Mnohé jejich soudy, diktované nezbytnými ohledy na dobovou situaci, sice zastaraly, ale jejich citlivý umělecký postřeh, polemický zápal a zásady pokrokové ideovosti, to byly prvky, které dávaly jejich kritickým referátům silnou působivost a které uchovávají živou hodnotu jejich myšlenek, neboť souznějí i s dnešním uměleckým úsilím.

JAN NERUDA jako kritik vynikal rozhledem po české i cizí kultuře, schopností jasně a pádně formulovat myšlenky a hodnotit dílo zároveň jako projev spisovatelovy individuality, jeho osobitého talentu, i v souvislosti s dobovým literárním procesem. Neruda zdůrazňoval poznávací a výchovnou funkci umění a všiml si zejména umělecké pravdivosti jednotlivých uměleckých děl, podtrhuje na nich to, co přispívalo k pochopení sociálního napětí a společenských nesrovnalostí v soudobém životě. Podle něho měla literatura vést k rozvíjení české národní společnosti a zároveň k pochopení potřeb všeobecného pokroku. Tuto dialektiku národního a demokratického zřetele snažil se mít Neruda především na mysli. Jeho kritické požadavky směřovaly k umění, vyhovujícímu potřebám a vkusu „moderního“ člověka, který žádá od literatury plný obraz života a který má zájem o mnohostrannou a aktuální problematiku politickou, sociální i národní. Neruda sice neformuloval ve svých referátech zásady uceleného estetického systému, ale jeho představa literatury byla cílevědomá v hlavních zásadách i konkrétně promyšlená.

Ve srovnání s Nerudovými kritikami byly referáty VÍTĚZSLAVA HÁLKA

méně vyhraněné. Hálek se stavěl bojovně proti přehradám bránícím literatuře zobrazovat všechny city a vztahy v životě a inspirovat se ideály svobody a humanity. Kladl důraz na to, aby pokrokové umění pomáhalo vzestupu společnosti zvyšováním její mravní úrovně. Pozvolna sílil v jeho názorech požadavek, aby umění zaujímalo kritický vztah k soudobému životu, k jeho měšťácké bezcitnosti a peněžní morálce. I když Hálek nedostihoval Nerudu v konkrétnosti a bystrosti postřehů, i když byl ve svých myšlenkách obecnější, podílel se s ním zejména v druhé polovině šedesátých let a na počátku let sedmdesátých na prosazování zdravého rozvoje tehdejší literatury.

Avšak vedle představy literatury, jak ji formulovali Neruda, Hálek a kritika blízká májovcům (např. K. SABINA nebo GUSTAV PFLEGER), utvářela se v šedesátých letech ještě koncepce jiná, v mnoha podstatných bodech protichůdná. Jejím hlavním představitelem byl FERDINAND SCHULZ (1835—1905). Dlouhá léta působil jako vychovatel v šlechtické rodině Kouniců, procestoval s ní mnohé evropské země a osvojil si široké kulturní vzdělání, ale byl to duch spíše eklektický než tvořivý a jeho referáty byly více suchopárné a plné vyčtené učenosti než prozíravé. Postupně v nich sílilo volání po tom, aby literatura, přispívajíc ke konsolidaci roztráštěných politických poměrů uvnitř národa, plnila svou funkci hlavně v tom směru, že by pomáhala uvědomovat si všem společné zájmy a ne jítit rozpory a probouzet negativní city. Zároveň usiloval Schulz o nastolení kritiky opřené o pevný estetický systém. Obě tato Schulzem zastávaná hlediska stávala se později v sedmdesátých letech osnovnými principy kritiky, jež se formovala na stránkách Osvěty ještě v referátech VLČKOVÝCH a ZÁKREJSOVÝCH a v jejich programu „ideálního realismu“.

Šedesátá léta přinesla živelný rozvoj literární kritiky, ale tento prudký rozmach měl zároveň své stinné stránky; za hlavní nedostatek se obecně považovalo to, že se kritikové řídí jenom osobními sklony a že nehledají obecně platná hodnotící kritéria. Žádalo se proto, aby se kritika postavila na vědecký, teoretický základ. Tomuto volání snažili se vyhovět především dva významní čeští estetikové, O. Hostinský a J. Durdík. OTAKAR HOSTINSKÝ (1847—1910), druh májovců i ruchovců a bojovník za umění Smetanova, byl především hudební estetik. Avšak vycházeje z živé umělecké problematiky formuloval teoreticky některé zásadní závěry platné také pro literaturu. Sledoval otázku poměru pokrokové ideovosti a národního charakteru umění a podtrhoval jednotu obou těchto principů. Odůvodnil zásadu, že má mít umění národní ráz, ale že musí zároveň být v souladu se všemi moderními estetickými požadavky, a že tedy nestačí, aby se ve svých zdrojích omezovalo na minulé vývojové epochy a napodobování lidové písně (*Wagnerianismus a česká národní opera*, Hud. listy 1870). Přispěl tím k rozřešení vleklých sporů a poukázal na pochybenost dilematu mezi demokratickým pokrokem a národním rázem umění. Pro literaturu měly význam rovněž některé Hostinského stati věnova-

né přímo teoretickým problémům literatury, zejména jeho studie o prozodickém systému verše (*Několik slov o české prozodii*, Květy 1870). Posuzuje verš vzhledem k přirozenému spádu rytmu Hostinský v ní dokazoval, že českému verši nevyhovuje časomíra, protože porušuje přízvuk a tím překáží plnému uplatnění významové stránky verše.

Hostinského estetické názory a jeho literární kritiky opřené o autorovo demokratické přesvědčení a formulované s jemným smyslem pro umělecký pokrok stávaly se od počátku sedmdesátých let dobrou teoretickou oporou rozvoje pokrokové literatury. Naproti tomu působení názorů současníka Hostinského, filosofa a estetika JOSEFA DURDÍKA (1837—1902), bylo pro literaturu plné rozporů. Durdíkovo energické úsilí vymanit kritiku z nadvlády subjektivní libovůle diletantských recenzentů a jeho snaha zpřístupnit v Čechách poznání velkých světových autorů (přeložil Byronova Kaina a vydal knihu *O poezii a povaze lorda Byrona*, 1870) a tím působit na zvyšování nároků na domácí uměleckou tvorbu měly pozitivnější význam než jeho literární kritiky, vycházející z dogmatických a ztrnulých požadavků na literaturu. Rozpory Durdíkova pojetí literatury, jež stálo na řadě apriorních názorů a sledovalo ideál umění, jež by se mohlo plně uplatnit v kultivované kulturní společnosti, projeví se zjevně i v souboru jeho kritických statí, vydaných knižně s názvem *Kritika* (1874). Zejména jeho jednostranný přístup k Hálkově přírodní lyrice a suchý, pouze logický výklad básnických obrazů vzbuzovaly nesouhlas.

Potřeba rozvinout nové funkce literatury ve společnosti, úsilí dát kritice vědecký základ a zavést do jejích měřítek objektivní řád, to všechno vedlo zároveň ke snaze zhodnotit a utřídit celou tisíciletou tradici české literatury. Dosavadní studie, jež poskytovaly jenom nejstručnější a nenáročný přehled, naprosto nevyhovovaly. Proto se v r. 1863 ustavila v Umělecké besedě komise pověřená kolektivním zpracováním velkých dějin české literatury. V. HÁLEK vypracoval návrh, rozdělily se úkoly a rozběhly se přípravy. Nejhorlivěji se práci věnoval K. SABINA. Publikoval řadu průkopnických studií o obrozenské literatuře a knižně vydal *Dějepis literatury československé staré a střední doby* (1866). Tato nedokončená kniha (výklad končí rokem 1620), jež byla po Jungmannových dějinách prvním odpovědným pokusem o vylíčení celistvého obrazu vývoje starší literatury, je ovšem jako téměř všechny Sabinovy práce nevyrovnaná a roztráštěná, podnětná, ale chaotická a kvapně psaná. Sledovala záměr spojit literárněhistorickou práci se současnými potřebami uvědomovat lid. Pojíkala myšlenky svobody a pokroku, nerozdílně spjaté s ideou národní, jako hlavní pružiny českého literárního vývoje — a v tom byl její největší význam. Avšak celá práce na dějinách literatury v Umělecké besedě záhy uvázla. Chyběly síly, jež by se mohly soustředit na náročný úkol, nedostávalo se téměř žádných předběžných prací. Část dluhu splácel *Knihopisný slovník česko-slovenský*

(1865), sestavený FRANTIŠKEM DOUCHOU jako dodatek Jungmannovy Historie literatury české a obsahující bibliografický soupis všech českých a slovenských knih vyšších po roce 1846. Sabinova ani Douchova práce nemohly ovšem podat očekávané zhodnocení českého literárního vývoje; sloužily však svým cenným materiálem a jsou dokladem rodícího se vědeckého nazírání na zpracování dějin české literatury.

Počátky nových vztahů mezi literaturou českou a slovenskou

Tíživá situace v Čechách i na Slovensku v padesátých letech poznamenala nepříznivě také vzájemné vztahy mezi českou a slovenskou literaturou. Vlivem okolností slábla osobní svazky navázané mezi spisovateli v revolučních dobách a stmelované společným protifeudálním programem. Po několika letech prožitých v ústraní v Modre umírá Ľudovít Štúr (1856), jenž v sobě ztělesňoval nejvíce slovenské národní energie a udržoval nejpevněji kontinuitu s českým politickým a kulturním životem. Ale přesto Kollárovy požadavky, aby byla na Slovensku obnovena čeština jako spisovný jazyk, i Kollárovo rozhořčení nad jazykovým osamostatněním Slovenska zněly hluše. Neboť bylo čím dál jasnější, že vznik poezie a prózy ve slovenštině nebyl důsledkem nedomyšlené svévolné akce, ale že má plné společenské i umělecké opodstatnění. Tvorba Štúrovy básnické školy to dokazovala proti všem pochybám.

Předpoklady k společnému postupu české a slovenské literatury, který by se zakládal na pochopení svébytných potřeb obou literatur psaných vlastním jazykem, vytvářeli v Čechách svým dílem i osobním působením B. Němcová a J. V. Frič. Právě na konci padesátých let vycházela většina prací, které BOŽENA NĚMCOVÁ vytěžila z čtvrtého pobytu na Slovensku a ze svého okouzlení poezií slovenského lidu. V různých časopisech otiskovala články, jež byly plodem jejího cílevědomého studia slovenského života, přírody i lidové kultury a jež chtěly zprostředkovat zevrubnější poznání slovenského lidu a objasnit jeho osobitost. Rozsáhlý článek *Uherské město (Ďarmoty)* vyšel roku 1858, v následujícím roce byly otištěny *Obrazy ze života slovenského* a její nejpodrobnější studie *Kraje a lesy ve Zvolensku* a v téže době se objevily i její záznamy her, hádanek a písní. Vedle těchto národopisně zaměřených statí vydala Němcová v souboru *Slovenských pohádek a pověstí* (1857—1858) část pokladu národní slovesnosti slovenského lidu, zamýšlejíc tím oslavit jeho ryzí povahu. Podobný záměr sledovaly konečně i dvě její povídkové prózy inspirované slovenským pobytom: *Pohorská vesnice* (1856), obsahující harmonické líčení jihočeské epizody slovenských drotárů, a *Chyže pod horami* (1858), zpodobující milostným příběhem myšlenku česko-slovenské vzájemnosti. Celý tento obsáhlý úsek díla

B. Němcové rostl z vědomí, že je oběma národům prospěšná spolupráce, a přispíval k poznání života a tvárnosti slovenského lidu.

Živý zájem o Slovensko měl JOSEF VÁCLAV FRIČ. Z vězení si přinesl celou sbírku slovenských lidových písní, jimiž byl nadšen, a když se pokoušel vysvětlit v almanachu Lada-Nióla (v povídce *Život sváteční*) svou novou, třebaš jen v obrysech tušenou představu národní slovanské poezie, jež by vedla k činu a zároveň pravdivě vyjadřovala vnitřní sváry básníkovy nitra, dovolával se jejich příkladu; zdůrazňoval v nich především intenzivní osobní prožitky a nespoutanou fantazii. Ovšem ani ve své próze, ani ve svých verších, i když v nich využíval slovenských motivů (například v baladě *Růže na Kriváni*), nedokázal Frič tuto představu umělecky ztvárnit.

Se sympatiemi ke Slovensku v duchu názorů B. Němcové a J. V. Friče vyrůstali májovci. Svůj vztah přiznali i ve svém manifestačním almanachu *Máj* (1858), který přinesl kromě Fričovy básně *Růže na Kriváni* také povídku B. Němcové *Chyže pod horami*. Pojetí pokroku a všelidské humanity, k němuž se májovci hlásili, shodovalo se plně s porozuměním pro práva každého národa a s uznáváním svébytnosti jeho kulturního vývoje.

A přesto nastalo v šedesátých letech dočasné oddálení české a slovenské literatury. Podobně jako v Čechách rozvíjelo se po roce 1860 také na Slovensku národní hnutí, i když v krajně nepříznivých podmínkách. Do cesty česko-slovenské kulturní spolupráce, jež by prospívala vývoji obou literatur, stavěl se rušivě hlavně rozdílný vývoj politický, strhující do svého víru spisovatele na obou stranách. Vedoucí představitelé slovenského národního hnutí tápali mezi uherskou a rakouskou orientací. A protože neuspěli se svými požadavky proklamovanými na memorandovém shromáždění v Martině (1861) na sněmu uherském, a protože vůbec nenalezali možnost, jak uplatňovat na zemském sněmu svůj hlas, obraceli se s pochybenými nadějemi do Vídně. Domnívali se, že Slovensko bude moci dosáhnout zabezpečení národní existence ve velkém Rakousku, tedy ve státě centralizovaném. Naproti tomu česká politika stála téměř výlučně na stanovisku federalistickém. Stavěla se ostře proti Vídni a věřila, že dosáhne splnění národních práv klidným konstitučním vývojem.

Politickému rozdvojení, jež zasahovalo celý český i slovenský kulturní život, přihrávaly leckdy ještě nepřekonané pocity trpkosti, provázející slovenské jazykové osamostatnění. Byly ovšem motivovány různě: vyplývaly z bolestné obavy o osud slabého Slovenska daného na pospas příboji maďarského nacionalismu, ale odrážela se v nich také dotčená ctižádost a domýšlivost české buržoazie, jež se cítila oslabena ve svém zápase proti německé hospodářské konkurenci. Roku 1861 byl dokonce podniknut nový pokus navrhnout návrat k společnému jazyku, a to v publikaci *Hlasy Slovákův*, vydané FERDINANDEM FINGERHUTEM. Tyto otištěné dopisy, zasláné ze Slovenska do redakce

Krásova Času, obsahovaly protichůdné názory, ale celá knížka vyznívala pro obnovení společné československé řeči. Leč i tento pokus vyzněl naprázdno, neboť jazyková otázka byla už prakticky vyřešena a slovenská literatura se rozvíjela užívajíc vlastního pozvolna se ustalujícího spisovného jazyka.

Zatímco se střetávaly různé názory na řešení vztahu české a slovenské řeči a zatímco se stupňovalo vzájemné odcizení vedoucích politických představitelů, objevovaly se občas v dílech českých spisovatelů projevy citových sympatií k slovenskému lidu a ozývaly se v nich tóny okouzlení malebností a svérázností jeho života a poezie. Ovšem stanovisko, jaké zaujímalí čeští spisovatelé k slovenské problematice, odpovídalo vztahu pozorovatele, který sice cítí sympatie nebo obdiv, avšak nenachází nebo spíše ani nehledá skutečné prostředky a cesty k dorozumění. Jejich verše vyjadřovaly v romantickém duchu obdiv k zachovalým tradičním formám slovenského života, neumožňovaly však pochopit jeho skutečnou situaci ani jeho pohyb. Lyricky opěvovaly velkolepou krásu slovenské přírody, nadšeny zejména Tatrami, nebo vyprávěly idylické příběhy ze života, ale nové poznání současného stavu Slovenska nepřinášely.

O prázdninách 1854 pobyl na Slovensku v Malackách ADOLF HEYDUK u svého bratra, jenž tam byl poslán s českou byrokracií za Bachova absolutismu, a byl pro celý život získán pestrostí slovenského života a krajiny. Leč ve své první sbírce *Básně* (1859) si vzal ze slovenského prostředí jenom rázovité detaily: nad vysokými Tatrami se vznáší divoký jestřáb, bystře plyne Dunaj, prudce zní rozvířená hudba cimbálu. Ve zvláštním cyklu *Cigánských melodií*, směřuje rysy cikánského a slovenského života, pokoušel se Heyduk v lehce improvizovaných popěvcích vyjádřit jejich volnost a smutek i trpký vzdor vyděděných členů lidské společnosti. Obdobně jenom vnější úlohu měly slovenské motivy také v díle VÍTĚZSLAVA HÁLKA. Za své cesty do Krakova a do Tater (1862) zažil Hálek při plavbě na Dunajci prudké rozbouření řeky, jež málem skončilo tragicky. A k tomuto svému zážitku a k okouzlení Tatrami vracel se ve fejetonech psaných bezprostředně po onom dobrodružném výletu i v pozdější veršované povídce *Děvče z Tater* (1871), v níž spojil lyrickou a patetickou apoteózu hor s obdivem k „prostotě“ a „malebnosti postav“ a s konvenčním příběhem lásky a žárlivosti.

Váženým otázkám týkajícím se slovenského národního osudu a jeho budoucnosti přiblížil se nejvíce JAN NERUDA, ačkoliv sám Slovensko za celý život ani nenavštívil. Neruda ovšem sledoval jako fejetonista kroky slovenské politiky do Vídně i do Pešti a zejména za svých návštěv v Pešti si uvědomoval tíhu utrpení slovenského lidu. Výrazem chápavého soucítění s osudem bratrského národa a citlivým odrazem atmosféry vzájemných česko-slovenských vztahů na počátku šedesátých let byla jeho báseň *Poslání na Slovensko* (1863 v Rodinné kronice, knižně v Knihách veršů). Prolínají se v ní obavy a soucit s nejistotou o budoucím osudu Slovenska a tvoří i její závěrečný akord:

Slovenko, Slovenko, bojím se o Tebe,
sestro moje drahá, chraň Tě dobré nebe! —

Za několik málo let dostalo se Nerudovým obavám aktuálního přízvuku. Když se potvrdilo roku 1867 dualistickým zřízením politické rozdvojení Čechů a Slováků a když na Slovensku rychle sílil tlak maďarizačních tendencí, nabývala otázka česko-slovenské solidarity a praktické pomoci nové aktuálnosti. A tento náraz, který měl uspíšit rozdělení Čechů a Slováků, stal se naopak důležitým impulsem k obnovení jejich spolupráce. Českou stejně jako slovenskou literaturu zasáhlo zklamání politickou a národnostní situací a nesouhlas s taktikou vedení národního hnutí; cítila se potřeba emancipovat se od dosavadního směru a hledat jiné cesty.

V Čechách probouzel stupňovaný národnostní útlak slovenského národa nový zájem, vůli pomoci a snahu překonat vzájemnou izolovanost českého a slovenského života. Změněná situace inspirovala také NERUDU k druhé časové básni věnované Slovensku, *Na peštské Kalvárii* (1869 v Květech, knižně v 2. vyd. Knih veršů). V této básni, která už není řečnickou apostrofou jako předchozí, nýbrž stručnou baladickou scénou, představuje Neruda pouť Slováků, zpívajících cestou na kalvárii. Nad beznadějným vyzněním jejich písně uvědomuje si znovu bolestně odcizení obou národů a končí povzdechem nad jejich společným osudem:

posud na Kalvárii Čech Slovák dlíme —
bratr za bratra se více nemodlíme!

Jestliže v první Nerudově básni bylo více soucitu, působila druhá silněji jako varování, jež mělo burcovat z netečnosti k životu druhého národa, i jako nabídka pomocné ruky. Ze stejných chmurných nálad a ze shodných obav vytryskla také nová HEYDUKOVA báseň *Slovensko, ty ještě spíš?* (1871 v Osvětě), znamenající počátek autorovy pozdější sbírky *Cimbál a husle*.

Také na Slovensku podnítila změněná situace po rakousko-uherském vyrovnání řadu důležitých kulturních akcí. ANDREJ SYTNIANSKY vydal almanach s příznačným titulem *Tábor* (1870) a s nadšenou úvodní básní SLÁDKOVIČOVOU *To české tábory!*, inspirovanou vzepětím českého státoprávního boje na konci šedesátých let. Zároveň se začaly v časopise *Orol* znovu objevovat pravidelné *Listy z Čiech*, psané nejprve pod pseudonymem CHARVÁTECKÝ JOSEFEM DÜRICHEM, které informovaly o současných událostech v českém veřejném životě i v české kultuře. Vnitřní kvas v slovenském národním hnutí signalizovaly opoziční projevy namířené proti martinskému vedení. Takzvaná *Nová škola*, skupina kolem Slovenských novin, byla vážným politickým pokusem o novou slovenskou buržoazně liberální koncepci v rámci Uherska. Rovněž v literatuře se daly pokusy vzepřít se proti převažujícímu epigonskému směru vycházejí-

címu z Hurbanovy koncepce a navázat přerušovaný kontakt s evropským vývojem. Naznačoval to almanach mladých spisovatelů *Napred* (1871), v němž se kromě KOLOMANA BANŠELLA objevilo jméno spisovatele, který se později stal iniciátorem nové slovenské poezie, PAVLA ORSZÁGHA HVIEZDOSLAVA. Tento almanach vyjadřoval úsilí o těsnější přimknutí k soudobé demokratické literatuře světové, o nové pojetí humanity a o nové chápání funkce literatury v národním životě.